

**QAACCESSA WEEDDUU LAKKOO: HAALA OROMOO
GAAMOO GODINA HARAGEE LIXAA AANAA
GUBBAA QORICHAA**

TAADDALAA OLAANAA SANYII

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA'E, MUUMMEE AFAAN OROMOO
HOGBARRUUF FOOKLOORIITIIF DHIYAATE.**

**KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI YUUNIVARSITII FINFINNEE**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

**QAACCESSA WEEDDUU LAKKOO: HAALA OROMOO
GAAMOO GODINA HARAGEE LIXAA AANAA
GUBBAA QORICHAA**

TAADDALAA OLAANAA SANYII

GORSA ADDUNYAA BARKEESSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA'E, MUUMMEE AFAAN
OROMOO HOGBARRUUF FOOKLOORIITIIF DHIYAATE.**

**KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI YUUNIVARSITII FINFINNEE**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

Yuunvarsitiitii Addis Ababaa/Finfinnee Dhaabbata Qoranno Digirii Duraatin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi ogbarruu guuttachuuf Taaddalaa Olaanaatiin mata duree: "Qaaccessa Weedduu Lakkoo: Haala Oromoo Gaamoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa" Irratti xiyyeeffate qophaa'ee sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitichi kaa'ee Guutee kan dhiyaatedha.

Koree qormaataa

Qoraa alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Dura Taa'aa Muummee Yookaan Qindeessaa Sagantaa Digrii Lammaffaa (MA)

Axeerara

Afoolli haala jireenya hawaasa tokkoo murteessuufi kuufama beekumsaa kan fuulduratti hawaasa fuudhee deemu ta'uu isaa hubanna. Hawaasni afoola isaatiin muuxannoo, jiruufi jireenyaa, duudhaafi rakkina isa muudate ittiin ibsata. Gosa afoolaa keessaa weedduun isa tokkodha. Weedduu Lakkoo waliitti qabuun aadaa Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa irratti xiinxalli taasifamuun qorannoon dalagame hin mul'atu. Darbee darbee weedduu muraasa walitti qabuun ni mul'ata. Qorataan kun barsiisaa afaanii waan ta'eef, afaaniifi aadaan fuula saantima dubaafi duraati jechurraa ka'uun qorannoo "Qaaccessa weedduu Lakkoo; Haala Oromoo Gaamoo, Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa" mata duree jedhu irratti gaggeesseera. Kanuma bu'uureffachuudhaan daangaan qorannoo kanaa qaaccessa weedduu Lakkoo; Godina Harargee Lixaa Gandoota Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti argaman keessa ganda 8 irratti kan xiyyeeffateedha. Kaaayyoon ijoo qorannoo kanaa weedduuwwan Lakkoo kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa addaan baasuu, qabiyyeewwan ibsuu, ga'ee ijaarsa eenyumaa keessatti qabu himu, ergaa isaa qaaccessuudha. Maddi raga qorannichaa madda ragaa tokkoffaafi madda ragaa lammaffaa irraa kan walitti qabameedha. Madda raga tokkoffaa kan ta'an manguddoota naannoo, hawwan, hojjattoota Waajjira Aadaafi Turiizimii yoo ta'an akka madda ragaa lammaffaatti kan fudhataman barruuleefi kitaabota adda addaa dubbisuun kan walitti qabamedha. Qorannoo kana keessatti mala iddattoo akkayyoofi malli iddatteessuu darbaa dabarsaa kan dhimma itti bahaman yoo ta'u, meshaaleen odeeffannoon ittiin funaaname afgaaffii, caameeraafi daawwannaadha. Haaluma kanaan odeeffannoon malleen kanaan walitti qabaman mala qorannoo akkamtaa fayyadamuun mala qorannoo ibsaatiin kan xiinxalameedha. Akka waliigalaattis weedduun Lakkoo weedduuwwan dikkoo, weedduu shaggooyyee, weedduu dhiichisaa, weedduu heelleefi heellamaa kan ofkeessaa qabudha. Qabiyyeen Weedduu Lakkoo buhaarsuuf, seenaa dhaamuuf, milka'inaa, barsiisuufi waa'ee qabeenyaa ibsuudha. Weedduun kun walitti qabamee xiinxalamuun qorannoon kan hin gaggeeffamne tahuusaa akka argannoo qorannoo kanaatti kaa'ameera. Argannoo qorannicha, keessatti tuqaman irratti hundaa'uun weedduun Lakkoo Aadaa Oromoo kan eenyummaa, duudhaafi aadaa hawaasichaa ibsan kun kallattiinis ta'ee alkallattiin qaamni dhimmi ilaallatu, beektonni Oromoo kanneen fedhii qaban weedduu Lakkoo gosoota weedduu hunda isaanii waliittii guruun gadifageenyaan qoratanii gaalmeessuun, Biirooleen akka Aadaafi Turizimii, Biiron Kominikeeshinii, caasaalee isaan jalatti argamanifi barsiisonni Afaanii kanneen aadaa eenyummaa hawaasichaa ibsanirratt qorannoo gaggeessuun gahee isaanii bahuu akkasumas akka shaakalaman godhu.

Galata

Hojii qorannoo kana keessatti adda durummaadhaan, nuffii tokko malee, waraqaa qorannoo kana, tokkoo tokkoon jalqabaa hanga dhumaatti ilaaluun deeggarsa ogummaa isaanii naaf laachuun kan karaa na qabsiisan barsiisaafi gorsaa kiyya Addunyaa Barkeessaa baay'een isaan galateeffadha. Itti aansuun galma ga'iinsa qorannoo kootiif yaadaan, maallaqaafi yeroo ishee naaf laachuun yaadaan kan na gargaarte haadha warraa kiiyya Birriyyee Taammiraat, ijoollee kiyyaa yeroon dahabu kan na bohaarsaan Firaawol Taaddalaafi Jineenuus Taaddalaa, gargaarsa suuraa kaasuun gargaarsa Efreem Mokonnin Oromoon namaaf godhu narraa waan hin hambifatiniif galatoomaa. Odeefkennitoota galmaan gahiinsa qorannoo kanaaf gumaachi keessan olaanaa waan ta'eef galanni keessan dachaa haata'u.

Hojjattoota Waajjira Aadaafi Turizimii Godin Harargee Lixaafi Aanaa Gubbaa Qorichaa gargaarsa naaf gootaniif galanni keessan dachaa haata'u. Walumaagalatti namoota dhuunfaafi hiriyyoota koofi barsiisota mana barumsaa; gargaarsa yaadaafi ogummaa naaf taasistan hundumtuu galata guddaa nabiraa qabdu.

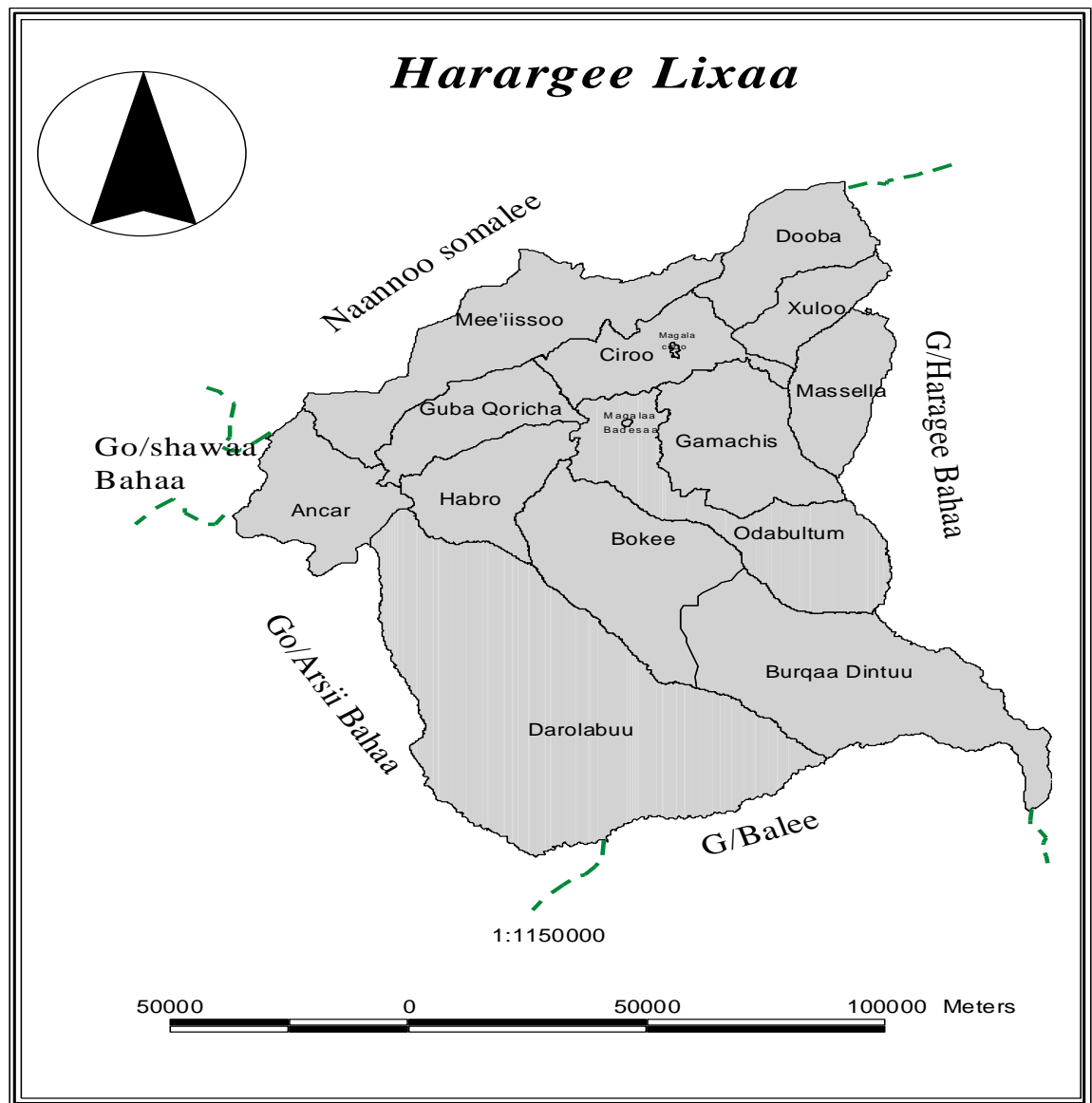
Jibsoo

Jechoonni yookiin gaaleewwan armaan gadii qorannicha keessatt dhimma itti bahamaniiru. Haala galumsa bakka isaanii irratti hundaa'uun hiikni itti kan laatameedha. Harargeetti midhaan omishaa irra caalaan isaa bishingaa yoo, mishingaan kun osoo hin gogiin quncifamee ni nyaatama. Kanaafuu mishingaan gara goguuti yeroo deemu wanti quncifamee nyaatamu sun bishaan of keessaa hin qabu taanaan alaahe jedhama. Allamagan jechuun waanaa kadhatanni waan argatan tkkoof galata galchuu. Affeelama nyaata aadaa garbuu yookaan qamadiirraa hojjetamu. Arranbeen gosa huccuu keessaa fookaa tahee kan dhalaan uffattudha. Ayaama Milkii/guyyaa beellamni itti qabamu. Baalo baala bunaa tahee hojjaa aannanin danfisamekan dhugaatiif ooludha. Buraana hidda margaa lafa qonnaa keessa jiru. Carraaquu jiruufi jireenya mo'achuuf tattaafachuu. Daarota gundoo/safii/ midhaan ittiin qulqulleessan. Damiina gosa wal dhabe kan walitti araarsu. Dili cubbuu jechuudha. Diikkoo weedduu yeroo qophiin nyaataa aruzaaf godhamu weeddifamu. Duwaayii Kadhaa waan tokkoof godhamu. Dungugura midhaan hin bulloofne. Faaya bareedina/ miidhagina/dubartootaa ibsuuf kan tajaajiludha. Gudunfaa waan manguddoonni qabattee mana warra intalaa deemtu. Harawaaca Jimaa manguddoon fudhattee mana maatii mucayyoo dhaqxu. Hadiraa bakka kadhaan itti godhamu. Akkayyoo jechuun akka kaayyoo isaatti jechuudha. Lookichoo ulee qal'aa dheeraa tahe

Baafata

Axeerara	i
Galata	ii
Jibsoo	iii
Baafata	iv
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1. Ariirrata Qorannichaa	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa	4
1.3. Gaaffilee qorannichaa	4
1.4. Kaayyoowwaan Qorannoo	5
1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa	5
1.6. Daangaa Qorannichaa	6
1.7. Hanqina Qorannichaa	6
1.8. Naannoo Qorannichaa	6
1.8.1. Oromoo Aanaa Gubbaa Qoriichaa	7
1.9. Qindoomina Qorannichaa	10
BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU	12
2.1. Afwalaloo	12
2.2. Gosoota Afwalaloo	14
2.2.1. Walaloo faaruu	17
2.2.2. Walaloo Geerarsaa / Heroic Songs/	18
2.2.3. Miiraa	18
2.3. Weedduu	19
2.4. Barruu Walfakii	22
BOQONNAA SADI : BEEDDUBA , SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA	24
3.1 Beedduuba Qorannichaa	24
3.2. Saxaxa Qorannichaa	24
3.3. Mala Qorannichaa	25
3.3.1. Irraawwatama Qorrannichaa	25
3.3.2. Iddattoo	26
3.3.3. Mala Iddateessuu	26
3.3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo	27
3.3.4.1. Daawwannaa	28

3.3.4.2. Afgaaffii	28
3.3.4.3. Sakkatta'a Dokimentii.....	29
BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO	30
4.1. Aadaa Fuudhaafi Heerumaa.....	30
4.2. Lakkoo.....	33
4.3. Akaaku Weeduu Lakkoo	35
4.3.1. Dikkoo	35
4.3.2. Shaggooyee	36
4.3.3. Dhiichisaa	36
4.3.4. Heellee	37
4.3.5. Heellemaa.....	37
4.4. Qaaccessa Qabiyyee Weeduu Lakkoo.....	38
4.4.1. Buhaarsuuf	38
4.4.2. Seenaa Dhaamuuf	44
4.4.3. Milkaa'inaaf	49
4.4.4. Barsiisuuf	52
4.4.5. Qabeenya Agarsiisuuf(Gita Jireenyaa)	58
4.5. Ga'ee Weedduun Lakkoo Ijaarsa Eenyummaa Oromoo Gaamoo Ibsuu Keessatti Qabu ..	59
BOQQONNAA SHAN: GUDUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO	60
5.1. Argannoo	60
5.2. Yaboo	61
5.3.Guduunfaa.....	61
Wabii.....	64
DABALEEWWAN	

Kaartaa Godina Harargee Lixaa

Kaartaa Aanaa Gubbaa Qorichaa

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Mallattoon eenyummaa, aadaan jiruufi jireenyaafi beekumsi hawaasni bu'uraan qabu keessaa inni tokko fookloorii isaati. Safuu, amantiifi aadaa irratti hundayee waan raawwatamuuf kabajaafi sirni ittiin raawwatamus akkasuma bakka guddaa qaba. Aadaa afoolaa ibsaman keessaa ammoo hawaasni Oromoo aadaafi eenyummaa isaa afaaniin dhalootaa dhalootatti dabarfachaa dhufe. Waan beekuufi keessa darbee asga'e afaaniin labata dhufuuf dabarsa. Fookloorii isaatiin beekumsa, dandeettii, falaasamaafi qaroomina aadaa isaa dabarfachaa, jiruufi jireenya dhalootaa qajeelchaa, jaarraa lakkaa'aa dhufe. Fooklooriin sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenyaa, heeraafi seera, falaasama, hoodaafi safuu isaa, dimshaashumatti ilaalcha ardiilee addunyaa keessa jiran kanaaf qabu barreeffamaan osoo hinta'in, afaaniin dhaloota irraa dhalootatti kan ittiin dabarsuuf gargaaramu damee aadaa saba tokkooti. Gosa fookloorii keessaammoo afoolli isa tokko. Aadaa afoolaan ibsaman keessaa ammoo afoolli afaaniin kan dubbatamu, kan sirbamu akkasumas unka sagalee kan irra deddeebi'amuun waljalaa qabuun raawwatamudha. Akkasumas, afoola (Ogafaan) ilaalchisee Addunyaa (2014:166) yoo kaa'u, "Afoolli ogummaa labata tokkoo kan biraatti afaaniin darbudha. Fayyadama afaanii kan ilmi namaa uumaa, uumama, beekumsa natoofi baranee ittiin hubatuufi ibsu ..." jechuun ibsa

Soofiyaafi kaawwaan (1999:1) ammo afoola yoo ibsan "Afoola jechuun akkuma maqaa isaa irraa hubatamu barreeffamaan osoo hinta'in afaaniin dhaloota irraa dhalootatti darbaa kan dhufeefi darbaa kan jiru fuuldurattis kan darbu damee aadaa saba tokkooti" jedhu. Kana jechuun immoo sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenya isaa, heeraafi seera isaa falaasamaafi hooda isaa, walumaagalatti ilaalcha addunyaa irra jiru kanaaf qabu gara dhaloota itti aanuuf dabarsuuf afoolli shoorri inni qabu baay'ee olaanaadha. Afoolli aadaa' uummata tokkoo calaqqisiisuu irratti gahee guddaa qaba. Haaluma kanaan afoolli Afaan Oromoos aadaafi seenaa, jiruufi jireenya uummata Oromoo calaqqisiisuu irratti gahee guddaa qaba jechuudha." jechuun ibsanii jiru. Dabalataanis afoolli haala jireenya hawaasa tokkoo murteessuufi kuufama beekumsaa

kan fuulduratti hawaasa fuudhee deemu ta'uu isaa hubanna. Hawaasni afoola isaatiin muuxannoo, jiruufi jireenyaa, duudhaafi rakkina isa muudate ittiin ibsata. Kana malees, muuxannoo hawaasni dur keessa darbefe isa amma jiruuf malli ittiin qaqqabu afoolani. Kana jechuun, afoolli aadaa ummata tokkootti lubbuu horee umurii dheeraa akka qabaatu taasisa jechuudha. Hawaasni tokko seenaa akkamii keessa darbee akka dhufe adda baafachuuf afoolaafi wantoonni isa keessatti hammatamaniin ibsata.

Afoolli gosa ogbarruu ta'ee aadaa, seenaafi eenyummaa hawaasaa afaaniin dhalootaaf dabarsa. Afoolli hawaasa Oromoo kan ittiin hubannu haala jiruufi jireenyaa, haala uffannaafi akkaataa jireenyaa hunda nidabalata jechuudha. Sabni Oromoos baroota hedduuf kan ittiin jiraataa tureefi beekamu safuufi ooda sabichaa kan bu'uureffate aadaa fuudhaafi heerumaa keessatti gosoota weedduu aadaatti fayyadamaa turuu isaatiin. Gooree adda addaa afoolli qabu keessaa tokko weedduudha. Weedduun ogafaan keessatti dhiyaatu immoo afwalaloodha. Mala dhiheenya keessaa tokkoo afwalaloo hawwaasa dubbisuu ykn barreessuu hindandeenyeen yookaan danda'uun bifa weedduun qindeeffamee afaaniin darbuudha.

Oromoon karaa weedduu isaatiin wanti inni hin ibsanne hinjiru. Dhimmoota adda addaa irratti yaada kennuufis ta'e tajaajila adda addaa itti ba'uufis. Yaada kana Finnegan (1970:270) yoo ibsiti, "Songs can be used to report and comment on current affairs, for political pressure, for propaganda and to reflect and mould public opinion" jetti. Kana jechuun weedduun dhimma yeroon walqabate, dhiibbaa siyaasaa, kaka'uumsaafi ilaalcha hawaasaa ibsuuf kan fayyaduudha. Afwalaloo Oromoo keessaa weedduun damee tokko si'a ta'u, aadaa Lakkoo Oromoo Gaamoo keessatti ga'ee guddaa qaba. Dabalataanis, Iristeen (2012:18) Nagarii waabeffachuun faayidaa weedduu "Weedduun/Faaruun ni barsiisa, nigorsa, nigootomsa, aadaa, duudhaa, dhugeeffannaafi falaasaama abbootii dhaloonni haaraan akka hubatan godha" jechuun ibsiti.

Afoolli Oromoo bal'aa dha. Waraabamee, qoratamee akka salphaaatti kan dhumu miti. Faayidaan isaas akkasuma bal'aa dha. Keessumattuu, uummata aadaa barreeffamaa bal'aa (gabbataa) hin qabneef gaheen afoolaa ol'aanaadha. Afoola uummata tokkoo qorachuun fedhiifi hawwii isaa gaddaafi gammachuu isaa, walumaagalatti, jiruuf jireenya hawaasichaa qoratani baasuu dha. Fakkeenyaaf, sirna fuudhaa fi heerumaa Oromoo

keessatti weedduun shamarranii bariitee/ jala bultii/ irraa eegalee hanga gaafa guyyaa cidhaatti jiru bifa weedduutiin ergaa ykn dhaamsa dabarsu qaba. Sabni Oromoo weedduu fuudhaafi heerumaa kana aadeffatee ittiin jiraachaa tureera, ittiin jiraachaas jira. Weedduu kanas faayidaa garaa garaatiif itti dhimma baha. Barsiisuuf, amala gadhee ta'e to'achuuf, dhiibbaa aadaa jalaa miliquufi aadaa keessatti waan fudhatama argate ittiin mirkaneessuufi kkf tiif itti fayyadama. Dameewwan afoolaa jiran keessaas qorannoon kun xiinxala weedduu fuudhaafi heerumaa Lakkoo Saba Oromooratti xiyyeeffata. Godinaalee Oromiyaa keessaa immoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaadha.

Addunyaan (2011:53) Oromoon gartuuwwan Afaan Kuush dubbatan keessaa isa tokko. Ummanni kun baay'inaan Itoophiyaa keessatti kan argamu yoo tahu, Keeeniyaa, Somaaliyaafi Taanzaaniyaa keessattis ni argama. Addunyaa (2011:53) Sabaafi sablammoota biyyatii keessas isa tokko tahee baay'inaan kan jiraatu naannoo Oromiyaa keessa. Ummanni kuni bakkuma kamuu jiraatus, aadaafi duudhaa midhaagaafi wal fakkaataa addunyaa kana irratti isa boonsu qaba. Ummanni Oromoo Aanaa Gubbaa Qorichaa hidda latiinsa Oromoo keessaa isa tokko yemmuu tahu. Kan argamus naannoo Oromiyaa Bahaa Godina Harargee Lixaati. Aanaan Gubbaa Qorichaa Aanaalee Godina Harargee Lixaa keessaatti argaman keessa isa tokkodha. Aanaan Gubbaa Qorichaa Kaabaan Aanaa Mi'eessoo, Kibbaan Aanaa Habroo, Bahaan Aanaa Qunnfi Ciroo, Dhihaan Aanaa Ancaariifi Mi'eessoon daangeeffamti. Magaalaan gudditti Aanaa kanaa Kammoonaa jedhamti. Kammoonaa jechuun gosoota mukaa keessaa isa tokko tahee horii dhukkubsateef akka dawwatti fayyada. Kammoonaa magaalaa guddittii Oromiyaa Finffinneen irraa km394 yoommuu fagaattu, magaalaa gudditti Godinchaa Ciroo irraa km.78 fagaatee kan argamttudha. Aanaan Gubbaa Qorichaa magaalaa 1 fi araddoota qotee bulaa 29 kan of keessaa qabdu yoo tahu, ballina lafa Aanichaas heektaaraan tilmaamamu hek.31343.29 akka taate raga Waajjira Misooma Qonnaa baadiyyaa irraa argameen hubadheera. Haalli teessuma lafaa gaarreen, dirree tabbawwaan yoo tahu, haalli qilleensaa Baddaa, Badda Dareefi Gammoojjiidha. Akka ragaan lakkoofsa Uummataa bara 1999 ibssuutti Aanaan kun baay'ina uummataa dhiira 75391 dhalaa 60919 dha. Amantaan Aanaa kana keessu jiru Amantaa Musliimaa, Amantaa Ortodoksiifi Amantaa Pirotentaastiiti. Uummani Aanaa kana keessa jiraatu Saba Oromoo, Saba Amaaraafi Saba

Argobbaa yoo tahu baay'inaan irra caalaa kan argamu Saba Oromoodha. Afaan Aanaa kana keessatti dubatamu Afaan Oromoofi Afaan Amariffaadha. Harki caalaan Uummanni Aanaa kanaa Afaan Oromoo dubbata. Hawaasni Oromoo Aanaa Gubbaa Qorichaa jireenyi isaa irra caalaan qotatee bulaa yoo tahu, galii qarshii guddaa inni argatu omisha bunaafi jimaadha. Omisha midhaanii ilaalchisee Aanaa kana keessatti gosti omishamu: bishingaa, garbuu, qamadii, talbaa, mata jaboo, atara, saliixa, makkee, shunkurta, buna, shunburaa ,barbaree, suunqoofi kkf dha. Uummanni aadaa bareedaa qabu kun weedduuwwan aadaa fuudhaafi heerumaa funaanamee qaaccееffamee bareeffamaan jiraachuunsaa shakkisiisadha. Kaayyoon qorannoo kanaas Qaaccessa weedduu Lakkoo: Oromoo Gaamoo kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa irratti xiyyeeffata.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Guddinna fookloorii biyya keenyaa kanneen biyyoota biroo waliin walbira qabnee yeroo ilaallu hundi isaanii qoratamanii adaa eenyummaa uummataa beeksiisuurratti sadarkaa gadii irra jira. Kanuma raga bahuu kan danda'u, Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti weedduu lakkoo ilaalchisee qorannoon dalagame hin jiru. Kanumarraa ka'uun gama fookloorii Oromootti yoo dhufnu daranuu qorannoo kan barbaadu taa'uu mul'isa. Irra caalaatti qo'annoofi qorannoon fooklooriin Oromoo daranuu guddinnaan quucaraa ta'uun qorannoon akka kanaa kun gama ofduraatti bal'innaan gaggeeffamuu akka qaban akeekkachiisa. Qorataanis qabanni guddaan qorannoon kun akka gaggeessu isa taasise keessaa walitti hidhannaa aadaafi afaanii dhugomsuun weedduuwwaan lakkoo, qabiyyee lakkoofi ga'een weedduu Lakkoo kun ijaarsa eenyummaa uummatichaa keessatti maal akka fakkaatu xiinxaluudha. Xiyyeeffannoon qorannoo kanas qaaccеessa weedduu Lakkoo; Haala Oromoo Gaamoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaarratti xiyyeeffata. Qorannoon kunis gaaffilee ka'umsa bu'uura qorannoo ta'an akka armaan gadiitti kaasuun debii kenneera.

1.3. Gaaffilee qorannichaa

1. Sirni Lakkoo gosoota weedduuwwaanii akkamii qaba?
2. Qabiyyeen weedduu Lakkoo maalfaadha?

3. Ga'een weedduun Lakkoo kun ijaarsa eenyummaa Oromoo Gaamoo ibsu keessatti maal fakkaata?

1.4. Kaayyoowwaan Qorannoo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa weedduu Lakkoo Oromoo Gaamoo kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa qaaccessuudha. Kaayyoowwan gooreen ammo:

1. Gosoota weedduu Lakkoo aanichaa addaan baasuu.
2. Qabiyyee weedduu Lakkoo kan aanichaa ibsuu.
3. Ga'een weedduu Lakkoo ijaarsa eenyummaa Oromoo Gaamoo ibsu keessatti qabu addaan baasuu.

1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa

- Qorannoon tokko gaggeeffamee bu'aa buusuu qaba. Kana jechuun mata-duree qorannoon irratti adeemsifame irratti hundaa'uun bu'aa wayii argamsiisuu qaba. Kanuma irraa ka'uun qorannoon kunis weedduun guyyaa qophii fuudhaafi heerumaaf godhamuufi bariitee irraa kaasee hanga guyyaa cidhaa hawaasa Oromoo keessa jiru kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa xiinxaluufi walitti qabamee barreeffamaan dhaloota dhufuuf akka taa'uuf. Karaa biraan immoo afoolli hawaasa keessatti akka hidagatanneef karaa banuu danda'a. Sababni isaas afoolli ammaan dura afaaniin turan sun gara barreeffamaatti deebi'uun dhaloota dhufuuf darbuun isaanii faayidaa olaanaa kan qabuudha. Walumaa galatti bu'aan qorannoo kanaa:
- Waajjira Adaafi Turiziimii Aanaa Gubbaa Qorichaaf koppii tokkoon waanan keennuf akka dookkimantiitti taa'ee ogeessota aadaa weedduu fuudhaafi heeruma sirna Lakkoo (kadhaa) xiinxaluu barbaadaniif ka'umsa tahuu mala.
- Bu'aa qorannoo kanaa koppii tokko mana barumsaaf waanan keennuf barsiisoonni qorannoo kana fakkaatu dalaguu barbaadanifi ka'umsa ta'a.
- Sirnicha kanaan duraa bifa afaaniin(oral) ture gara barreeffamaatti jijjiiruun madda odeeffannoo aanaa Gubbaa Qorichaa ta'ee tajaajila.

- Weedduun Lakkoo seenaafi duudhaa Aanaa Gubbaa Qorichaa kunuunfamee yeroo dheeraaf akka turu hawwaasicha niigargaara.
- Namoota qorannoo mata duree kana fakkaatu irratti hojjetaniif (dalaganiif) akka wabiifi madda odeeffannoo ta'a.

1.6. Daangaa Qorannichaa

Afoolli Oromoo bal'aadha. Damee hedduu of jalattii hammata. Kanneen akka durdurii, mammaksa, hiibboo, gerarsa, faaruu loonii, sirba ateetee, uruursuu, weedduu fuudhaafi heeruma maqaa dhahuun ni dandayama. Dameewwan kanneen bakka tokkotti fidanii qo'achuun ammoo yeroo murtayee keessattii waan dandayamu miti. Baasii xiqqaanis nama hin ga'u. Kanaafuu, qorannoon kun kan kallattiidhaan kan irratti hundaayu xiinxala weedduu Lakkoo hawaasa Ormoo Gaamoo qophii nyaataafi bariitee irraa eegalee hanga guyya cidhaa weeddifaman kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa irratti xiyyffata.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu dhiibbaa sadarkaalee adda addaa keessa darbuun kan xumura irra gahuudha. Kanumaan kan walfakkaatu qorataanis qorannoo isaa kana keessatti bu'aa ba'ii keessa darbuun milkaa'ina qorannoo isaatiif aarsaa kafaleera. Rakkooleen ijoo tahan hanqinni yeroon walqabateen rakkoon ture xiqqaa akka hin turre ni beekkama. Qorataan rakkoo kanaaf hir'inna yerootiin waliin walqabatee mul'achaa ture sagantaa mataa isaa baafachuun hojii idilee isaa hayyamsiisuun qorannoon kun akka galma gahu taasifameera. Dabalatanis teessumaa bu'aa bahii taheef tooftaa mataa ofii baafachuun geejiba kotte duudaa (gaangee) tti fayyadame.

1.8. Naannoo Qorannichaa

Oromoon saba guddaa heeraafi seera sirna bulchiinsa ofii irratti hundaa'uun caasefama waliin jireenya ummataa adda ta'e tumatee hortee sanyiiwwan isaa bakkeewwan jiraatan hundatti ittiin waltoo'atu, wal hubatuufi walgargaaruun saba amala addaa qabuudha..

1.8.1. Oromoo Aanaa Gubbaa Qoriichaa

Oromoon Gaamoo hidda sanyii baarentuu keessaa kan Ituuti. Akka odeeffannoo keenitoonni naaf himanitti Oromoon lama isaanis: Booranaafi Baareentuu jedhanii jalqaban. Baarentu kan naannoo Carcaritti qubatan gosa Ituu irraa eegaleeti. Uummanni kun kan naannoo kana qubate weeyrara Milinikii duratti waggaa 270 dura kan jiranidha jechuun akka lakkoofsa Odaa Bultumitti Bara Jaarraa 9 dura jeechuudha jedhan. Jaarraa Odaa Bultum jechuun maal jeechuda? jedhee gaaffi ani gaafadhe deebii yeroo keennan akka lakkoofsa Odaa Bultumitti jaarraa tokko waggaa 30 jechuudha. Kanaafuu, jaarraa 9 jechuun waggaa 270. Anis weerara Miliniki dura tahuu hubadhee. Kana jechuun akka lakkoofsa addunyatti yeroo jaarraa 16^{faa} keesa tahun ifaadha.

Oromoon shanan keessaa tokko kan tahe Ituu (Maarawaa) kan jedhamu gosa kanatu Mormor irraa ka'anii gara Bahaa osoo deemaa jiranii as gahan. Odeeffannoo kennaan Mormor jechuun yeroo ammaa Abbay kan jedhamu dachii dheedumsaa barbaadamu kan gaafasi tahuu isaa akka tahe erga ibsanii booda Uummanni Ituu jedhaman kun tiikfatteedha. Ituun 9 garii Qaalluu waliin 10 jedhama jedhan. Kanaaf Ituu shanaan Kuraafi Afran Galaan jechuun beekaman. Shanaan Kuraan kan jedhaman Addiyyee, Gaamoo, Baayee, Aroojjifi Waayee yoo tahan, Afuran Galaan kan jeedhamanis Baabboo, Alga, Eeleeleefi Gaadullaa akka tahan naaf ibsaniiru.

Uummanni kun horii offataa deeman iddoo itti qubatanitti nagayaan hin bulan isaan keessa ilmaanis tahe namni ni du'a iddoo namni irratti du'erraa ammas ni deeman osoo akkana jedhanii maayii irratti iddoo Odaa Bultum (Caffee Agamsaa Baadu) fi Darba Garbii qubatan. Iddoo kana osoo hin gahin dura garuu, aannan itituu dide amma garuu, aannan ni itite namnii irraa du'uu dhiisnaan bulle bultanii jechuun Odaa Bultumitti eegalame jedhan. Itti aansuudhaan 4 Bultum bule 5 Darbaa bulan, Kuraan bulle jedhanii walitti lallabatan. Booda irratti akkuma naannoo horiin buletti horii akka godaanan taasifame. Itti aansuudhaan Carcar iddoo jedhamutti Waajjira 5 qaban turan wal gahii godhatanii akkaataa ittiin bulmaata seeraa tumatan sana booda waajjirri guddan Qunni gale, Bokkuun Galamso gale kana booda heeddummataa deeman. Walitti qabamanii iddoo walii keenaa fudhachuu jalqban. Odaa Bultumitti wal gahanii Koonyaa Koonyaatti haa

fudhannu waliin jedhan.Yeroo biyya hiratan Assassa Garbiifi Gudduu Agamsa Baddaa jechuudhaan.

Akkuma beekamu Carcar jechuun Woborraa irraa kaasee hanga Ejersaatti biyya Ituu Carcar jedhamuun isaan beekama jedhu. Haaluma kanaan Addooyyeen Labuu galte, Baayeen Bookey galte, Aroojjiin Darakkuu hanga Gambeellaatti galte, Elelleen Qunnitti galte, Gaadullan Xuulloofi Doobbatti galte, Waayeen gara Ancaaritti galte, Gaamoon gara aanaa Gubbaa Qoriichaatti galte jedhu. Ormoon Aanaa Gubbaa Qorichaa Gaamoo haajedhamu malee, Kuraa, Noolee, Arroojjii, Alaafi kan biro waliin wal make kan jiratudha jedhu odeeffannoo kennitoonni.

Meeshaaleen aadaa ummanni Oromoo sirna fuudhaa fi heerumaa keessatti itti fayyadamaan bakka tokko bakka biratti garaagarummaa qabaachuu danda’a. Haa ta’uu malee, hawaasa Harargee Lixaa biratti ulaagaaleen dubartiin heerumtu takkaa qabaachuufi guutachuu qabduutu jira. Isaanis: Ciicoo, Buchuma, Shaqaxii, eegeefi daduudha. Barbaachisummaan meeshaalee aadaa armaan olitti ibsaman kun hawaasa Oromoo Harargee Lixaa biratti meeshaaleen aadaa tunneen sirna fuudhaa fi heerumaa keessatti ulaagaalee dubartiin takka qabaachuu qabdu waan ta’eef meeshaaleen aadaa tun baay’ee barbaachifti. Ciiccoon meeshaa aadaa yoo taatuu, wantoota akka migira, algeefi baala timiraa irraa hodhamti. Boci isheetis qabaa aannanii fakkata. Aannan itti elmachuufi keessaa dhuguuf gargaarti. Yaa rabbi maatiifi waatii keenya hunda “Ciici” nurraa hin godhin jechuun waaqas ittiin kadhata. Kanaafu ciiccoon yeroo intaltii heerumtu tolfamtee waliin galchan. Sababni isaatis, aannan itti elmachuuf waan gargaauufidha. Buchumni uumama irraa tolfama. Uumamni kuniis saara buqqee jedhama. buqqeen waan hedduun irraa tolfama. Fknf, buchuma tolchuuf qabaa aannani, kaasa(geeba) quluu, shaqaxiifi kkf hojjachuuf oolti. Eega buchumniniis dhaganeefi elellaan irratti maxxansuun miidhagsanii kan tolchaniidha. Buchuma abbaa gurbaa fuusisuutu qabatee dura deema. Yeroo intalti heerumtu buchuma aannan itti qabachuuf kan itti gargaaramanii dha. Shaqaxiin akkuma buchumaa uumama irraa kan tolfamtuufi akkasumaas, elellaan irratti maxxansuun miidhagsanii kan tolchanidha. Shaqaxiin buchumarraa gabaabduufi baay’ee xiqoodha. Shaqaxii intala heerumtutu harkatti qabatee deemti. Yeroo intalti heerumtu, warri intalaa dhadhaa qopheessun shaqaxitti naqanii

kennaniif. Cidha boodaas dhadhaa itti olkaayyachuuf ishee gargaarti. Akkaataa dhadhaan kun itti qophaa'us, saakayyeefi uurgoftuu tumanii hurreessuun dhadhaa waliin walitti laaquun kan qophaa'uudha. Walumaa galatti dibata intalaatiif gargaara. Eegeen gogaa loonii irraa tolfamti. Tilmaaman meetira lama ni dheeratti. Moggaa lamaanitti elellaan itti maxxansuun kan tolfamteedha. Faayidaan isheetiis qarqara ciicoo lamaanitti fannisuun bareedina faaya manaatiif oolti. Daduun bukkaara algee irraa tolfamti. Bocni ishee boca dooniyaa fakkaatti. Faayidaa isiitis intalti heerumtu gara fuulduratti midhaan itti kuuffachuufi yeroo heerumtee gara manaatti galte jala afuun kan itti gargaaramanidha. Uleen siinqee, ulee qalloo fi dirirtuu intalti heerumtu takka harkatti qabatuudha. Siinqeen aadaa fuudhaafi heerumaa keessaatti qoonni ishii ol'aanaadha. Intalti siinqee malee hin baatu. Siinqeen isheef mallattoo eenyummaa ishee ibsituudha. Kana malees siinqeen intala heerumtu biratti hiikaan ishiin qabduu yoo jiraate, mijuu ykn qarreen ishee guutu tahuu, mirga ishee ittin eegsifachuufi sirna kadhannaa keessatti kan itti fayyadamanidha. Kana qofa osoo hin taane dubartooni yeroo mana warra isaani jiranitti ijoolummaa isaanirraa kaasee yoo kan badii raawwatan taate, warra isaanii bira dabree mana isaanitiin kan adabaman ta'e waan beekamuuf yeroo isheen heerumtu uleen siinqee kun hojjatameeti kennamaaf jechuudha. Uleen siinqee muka harooressaa ykn leedii jedhamu irraa tolfamti. Mukni harooressaa aadaa Oromoo keessatti kedduu beekamti. Sababni isaatis mukni kun muka diriiraafi daba waan hin qabneefi. Itti fayadamni yaada kanaafiis aadaan ummata Oromoo jal'inaafi daba kan hin qabne ta'u isaati.

Kana malees, hawaasa Oromoo biratti uleen siinqee akka ragaatti gargaarti. Fknf, intalti heerumtu takka yeroo deemtu yoo ulee siinqee lafarra harkifti ta'e shamarran hedduu ishee booda kan heeruman jedhameeti raagama. Haa tahuu malee, yoo lafarraa ol kaafttee deemte shamarran hedduun carraa heeruma hin argatan jedhameeti raagama. Uleen siinqee karaa lamaan intala heerumtu takkaaf qophaa'a. tokkoffaa yeroo intalti heerumtu takka sadarkaa dargaggummaa keessa seenuu ishee hubatama. Lammaffaa haala dhaalmaa ta'een yeroon intalti heerumtu kan kennamuudha. Haaluma walfakkaatun, uleen siinqee kan tolfamuu karaa lamaani. Inni jalqabaa yeroo intalti heerumtu sadarkaa gaa'ilummaa ishee eegalterraa yemmuu ta'u inni lammaffaa immoo kadhatamtee yeroo ayaamni (beellamni) qabamerraa eegalee kan bocamtuudha. Ulee siinqee tana dabree dabree kan tolchuu haadhaafi abbaa intalaa osoo hin ta'in obboleessaa intala heerumtuu,

nama haadhaafi abbaa isheetin wal jaallatan, eessuma(wasiila), adeerafi michuu ykn hiriya isheetin bocamee kennamaaf. Akkaataan uleen siinqee itti qabatamu adeemsaafi tartiiba mataa isaa danda'e qaba. Gooftaafi giiftii jechuun warreen walfuudhan lamaan jechuudha. Agabaartittifi agabaartichi walitti aananii yemmuu deeman galchituun agabaartitti aanteti deemti. Agabaarticha fuuldura kan deemu dura deemaa jedhama. Dura deemaan(miinzee) margaafi lookichoo harkatti qabachuun agabaarticha dura deema. Agabaartichi immoo marga lookichoofi halangaa qabachuun itti aanee deema. Karaa biraatin immoo mucayyoo heerumtu immoo bucumaafi siinqee harka mirgaatin qabachuun itti aantee yoo deemtu galchituunis siinqee qabachuun faana buutee deemti. Walumaa galatti meeshaaleen aadaa kan akka ciicooo, buchuma, shaqaxii, eegeefi daduu sirna fuudhaafi heerumaa keessatti walitti dhufeenyaafi qooda olaanaa qabu.

Akkuma aadaawwan biro eebbi sirna mataasaa qaba. Oromoon yoomiyyu taanan sochilee hawaasummaafi kan siyaasaa keessatti eebba dura buufata. Eeba hogga jennu kadhannaa waaqaa jechuudha. Oromoon yeroo baay'ee yeroo eebbifatu duudhaa saba isaa bifa eeggateen. Duudhaa Oromoo maqaa dhahanii eebbifachuun uumama tokko maqaa dhahanii eebbifachuudha. Fakkeenyaaf wanta naannoo isaanii jiru kan akka lagaa, tulluufi Odaa maqaa dhahuun yeroo eebbifatan argina. Aadaa eebbaa yeroo ilmi dhalatu, kan fuudhaafi heerumaa, kan yeroo roobaa, caamaafi kanneen kana fakkaatan irratti eebbifama. Eebbi akka aadaa Oromootti akkaataa itti eebbifamu qofaa osoo hin taane bakkaafi namas kan filatudha. Akka aadaa Oromootti osoo guddaan jiruu xiqqan nama hin eebbisu. Sababni isaas guddaan xiqqaa caalaa wan jiratef itti gaafatamuummaa wan qabuuf itti dhimmameeti kadhata. Gama biroottiin Oromoon adeemsa kamiyyu keessatti dursa guddaaf (manguddoof) laata.

1.9. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun mata duree 'xiinxala weedduu Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa jedhu irratti kan gaggeeffame yoo ta'u, boqonnaa shanitti qoodamee kan qophaa'eedha. Haaluma kanaan boqonnaan tokko seensa qorannichaa qabxiilee hammatamuu qaban kanneen akka seenduubee, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo, barbaachisummaafi daangaa qorannoon itti gaggeeffame dabalataanis hanqinnoota hojii qorannoo kana keessatti mul'atan tartiibaan qabateera. Boqonnaa lama keessatti immoo barruulee mata duree

qorannichaa waliin walitti dhufeenya qabaniifi dhimmoota walfakkaataa of keessaa qaban sirritti ilaallamaniiru. Boqonnaan sadaaffaanis haaluma kanaan, beedduba, saxaxa, mala qorannoo, irraawwatama akkaataa qorannichi itti gageeffame, filannoo iddattoo qorannichaa, maloota iddattoofi hirmaattota qorannichaa, maloota odeeffannoon itti walitti qabameefi meeshaalee funaansa ragaaf hojii irra oolanfi muxannoo hojii daawwannaa irraa argame kan keessatti argameedha. Boqonnaa afur keessatti yaada hayyootaa boqonnaa lamaa keessatti ibsamaniifi gaaffilee afgaaffiifi daawwannaa keessaa irratti hundaa'uudhaan hojiin qaaccessuu weedduu aadaa Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa weedduu qophii nyaataaf godhamu dabalatee bariitee irraa kaasee hanga guyyaa cidhaa jiru gaggeeffameera. Dabalataanis hojiin daawwannaa aloolaatiin meeshaalee funaansa raga fayyadamuun sassaabaman waa'ee weedduu aadaa Lakkoo waliin walqabatan ragaa funaaname gara bareeffamatti jijjiiramuun ibsa bal'aa waliin dhiyaataniiru.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaa kana keessatti ogafaan ilaalchisee dhimmoota jiran hunda osoo keessa seennee hin ilaalin dura, yaada waliigalaa kaasuun barbaachisaa waan ta'uuf hojiiwwan gurguddoo kanaan dura hayyoota adda addaatiin hojjetaman maalfaa akka ta'anfi barruu dhimmicha wajjin wal fakkaatu sakkatta'uudha. Qabxiileen itti xiyyeeffatames weedduu Lakkoo addaan baasuu, qabiyyee weeddichaa ibsuufi ga'ee ijaarsa eenyumaa gama hawaasummaan qabu agarsiisudha, Barruuwwan hayyoota adda addaatiin hojjetaman sakkatta'amanii ilaalamaniru. Kanaafuu, hojiileen gurguddoon boqonnaa kana keessatti ibsamanis kitaabileefi qo'annoofi qorannoowwaan adda addaa kanneen mata duree qorannoo walfakkaataniifi itti dhiyaatan dursi kennuufin qorannichaaf tumsa laachuudha. Kutaan kunis mata dureewwan akka af-walaloo, weedduufi barruu walfakiitu dhiyaata.

2.1. Afwalaloo

Akkuma afoola kamiyyuu, afoolli Oromoos gooroowwan adda addaatti qoqqoodameeti argama. Isaan kunneen, ogafaan kan jedhamanidha. Isaan kanneen keessaa Ogafaan hawaasa Oromoo gooroowwan gurguddoo lamatti qoodamee qo'atamuu danda'a. Isaaniis: ogafaan seeneffamaafi afwalaloo jedhamuu danda'u. Ogafaan seeneffamaan hawaasni Oromoo seenessuudhaan dhalootaa gara dhalootaattii afaaniin kan daddabarsuudha. Gooroon kunis ofjalatti qoqqoodina xixiqqoo adda addaa qaba. Ogafaan seeneffamaan jalatti Oduu durii, Sheekkoo, Mammaksa, Tapha ijoollee, eebbaafi abaarsa, hibboofi kanneen kana fakkaatan kaasuu danddenya. Hayyuun M.Edward L.(1980) "Folklore is the generic term to designate the customs, beliefs, traditions, tales, magical practices, proverbs, songs, etc., in short the accumulated knowledge of a homogeneous unsophisticated people." Jechuun ibsa. Yaanni kun Afaan Oromoon: Fooklooriin jecha dimshaashaa barsiifataalee, amantiilee, achii as dhuftee, durdurii, gochoota hin amanamnee, mammaaksaalee, sirbootaafi kkf qabatu; gabaabaatti, kuufama beekumsaa hawaasa hin qaroomnee tokko bakka bu'a. Richard A. W. (1978) akka jedhutti, Fooklooriin bifa aartii kan seeneffamoota, mammaaksaalee, jechamoota, tilmaama/dandeettii addaa, sirboota, sagadaafi jechoota durduran gosa adda addaa qooqa akka ibsa yaadaatti fayyadamuun ibsu. Kana irraa kan hubatamu fooklooriin afaanitti

fayyadamuun duudhaalee hawaasaa, afoolotafi kan biroo akka hammatuu danda'uudha. warri kunis hawaasa durii caalaatti ibsuu bakka danda'aniifi irra caalatti walitti dhufenya kan qaqban ta'uu agarsiisa. Oring (1986) Dundes waabeffachuun akka ibsitutti, "folk can refers to any group of people what so ever who share at least one common factor. The common factors create a sense of collective identity, so that any population with such a sense could be regarded as a folk" jetti. Kun kan mul'isu fooklorii keessatti garee hawaasaa waan walfakkaataa ta'e tokko waliin qabuudha. Wanti walfakkaataan kun qooqa, aadaa, yookin amantii ta'uu akka danda'u mul'isa. Akkasumas afwalaloon haala yedaloo qabuun ykn haala weedduufi faaruutiin kan dhihaatufi amala walaloo kanqabuudha. Akkuma ogafaan kamiyyuu afwalaloonis dhalootaa gara dhalootaatti kandabru afaaniini. Walaloon afoolaa (af-walaloo) akkuma seenaffamootaa: aadaa, duudhaa, seenaafi haala jiruufi jireenya ummata tokkoo afaaniin dhalootarraa dhalootaattia kan dabarsuudha, (Fedhasaa Taaddasaa 2013:49) Afwalaloon Oromoo ofjalatti ammas qoqqoodinsa adda addaa qabaachuu danda'a. Qoqqoodinni kunis ulaagaa unkaatiin, qabiyyeetiin, faayidaatiin, haalafi yeroo raawwiitiin ta'uu danda'a. Haluma kanaan, walaloon weedduu uummata Oromoo birati haalaan beekamaadha. Afwalaloon hojii kalaqa sammuu dhala namaa ta'ee kan waa'ee jireenya dhala namaa haalaan calaqqiisiisuudha. Kalaqni kunis qabeenya nama dhuunfaa osoo hintaane qabeenya hawaasa hundaati. Afwalaloon Uummata Oromoos kan isa kanarraa fagaatee miti. Afwalaloon Oromoo dhalootaa dhalootatti afaaniin kan darbu yoo ta'u, ilmaan Oromoos inni quxisuun isa hangafaa irraa kan baratuudha. Akkaataan lufiinsa isaas dhaloota tokko irraa gara dhaloota biraatti yoo ta'u, kunis yoomessa isaaf qophaa'e keessatti kan ta'edha. Dabalaatanis, afwalaloon dhalli Oromoo guyyaa itti dhalatee irraa jalqabee hanga lubbuun isaa lafa kana irra jirutti akkaataa itti uummata isaa wajjin jiraatu, yeroo gaddaafi gammachuu isaa akkaataa itti dabarsu, aadaafi uummata isaaf kabaja inni qabu, mataa isaa akkaataa ittiin naamusaan qabu, dhiibbaa diina isaa irrattis ta'ee uummataafi biyya isaa irratti aggaamu akkaataa itti faccisee deebisuufi kkf ittiin ibsuudha. Yaaduma kana irraa ka'uun Misgaanuu Gulummaa kan Fennegan (1977; 17) irratti wabeffachuun akkas jedha. "Some oral poetry is oral in all these respects , some only in one or two . It is important to clear how oral poetry can vary in these ways as well as about the problems

involved in assessing each of these aspects of oral-ness. It emerges that the oral nature of oral poetry is not easy to pin down precisely” jechuun waabeeffate jira.

Afwalaloon daawwitii beekumsiifi falaasamni hawaasa tokkoo keessatti mul’atuufi kan dhaloota irraa dhalootatti ittiin darbu qabeenya uummataati. Akkasumas, eenyummaafi sadarkaa qaroomina Saba tokkoo kan agarsiisuudha. Afwalaloon Oromoo kan sabni Oromoo gadda, gammachuu, jibba, jaalala , gidiraa, haalota siyaasaafi abbootii aangoo sirnoota darbaniifi keessa jiran ittiin komachuuf, waan barri itti fide ittiin yaadachuufi barsiisuuf kan gargaarudha. Afwalaloon Oromoo akkuma afoola Oromoo kanneen biroo dhaloota irraa dhalootatti kan darbu afaaniin. Yeroo daddarbus kan yeedaloo qabu yeedaloo isaa waliin, kan hinqabnes akkuma jirutti kan darbudha. Keessattuu kan afoola Oromoo adda godhu afwalaloon isaa kan yeedaloo faana darbuu danda’an kan akka weedduu jaalalaa, weedduu cidhaa, sirba ateeteefi kkf. Walumaagalatti, uummanni Oromoo afwalaloo isaatti dhimma bahuun waan keessa isaatti dhagahame yookin keessa darbe dhageessifachuuf yookin aarii garaa isaa baafachuuf kan itti gargaaramuudha.

2.2. Gosoota Afwalaloo

Gosoonni afwalaloon Oromoo walaloo weedduu gaa’laa, walaloo sirba aadaa, walaloo weedduu ateetee, walaloo faaruu loonii, walaloo geersaa, walaloo tapha ijoollee, walaloo sirba tikee, walaloo faaruu, walaloo boo’ichaa, walaloo amantaaleefi kanneen kana fakkaatan dabalachuu dandaya. Allan Dundes (1965:3) fooklooriin maal akka ta’e caalaa maal maal akka hammatu haala itti aanuun tarreesse:

... myths, legends, folktales, jokes, proverbs, riddles, chants, charms, blessings, curses, oaths, insults, retorts, taunts, teases, toasts, tongue-twisters, and greeting and leave-taking formulas (e.g., see you later, alligator). It also includes folk customs, folk dances, folk drama (and mime), folk art, folk belief (or superstitions), folk medicine, folk instrumental music (e.g., fiddle tunes), folksongs (e.g., lullabies, ballads), folk speech (e.g., slang), folk similes (e.g., as blind as a bat), folk metaphors (e.g., to paint the town red), and names (e.g., nicknames and place names). Folk poetry ranges from oral epics to autograph-book verse, epitaphs, latrinalia (writings on the walls, of public bathrooms), limericks, ball-bouncing rhymes, dandling rhymes (to bounce children on the knee),

counting-out rhymes (to determine who will be "it" in games), and nursery rhymes. The list of folklore forms also contains games, gestures, symbols, prayers (e.g., graces); practical jokes, folk etymologies, food recipes, quilt and embroidery designs, house, barn, and fence types, street vendor's cries, and even the traditional conventional sounds used to summon animals or to give them commands. There are such minor forms as mnemonic devices (e.g., the name Roy G. Biv to remember the colors of the spectrum in order), envelope sealers, (e.g., SWAK - Sealed With A Kiss), and the traditional comments made after body emissions (e.g., after burps or sneezes). There are such major forms as festivals and special days (or holiday) customs (e.g., Christmas, Halloween, and birthday). Yaada hayyuu kanaa akka armaan gadiitti yoo ilaalluu, Fooklooriin seenessaalee achii-dhuftee yaada hawaasaa himan, gootomsan, sheekkoowwan, baacoolee, mammaaksaalee, hibboowwan, weedduulee, sossobbaalee, eebba (duraa mannaa booda siif haa tolu), abaarsa (Waaq si haa cabsu yoo dhugaa jiraate), kakuu, arraba, dheekkamsa, aarsuu, qoccolloo, qabatee-aaga-qabadhuu, jechamoota arraba qajeelchan (daddafanii "shan nyaadheen shan sanyiif kaayyadha," jechuu), jechoota nagaa gaafannaafi nagaa dhaamsaa (akkam oolte/bulte/jirta, nagaan ooli/buli/taa'i/turi) hammata. Dabalees, uffata aadaa (wandaboo, dubbuqqoo, xibbiqqoo, kuulii/kuula, jaanoo, uffata ateetee), sirba aadaa, do'ii aadaa (keessumaa kanneen sagale-maleeyyii ta'an), aartii aadaa, amantii aadaa (Waaqeffannaa, wanti humna uumamaa ol ta'e qabu jiraachuutti amanuu), dawaa/qoricha aadaa (baala kutanii/hidda mukaa qotanii dhukkubsataa wal'aanuu, madaatti tufuu, manjalloo sirbuu), meeshaalee sirbaa kan akka dibbee, ulullee, kiraaraa, faaggaa, weedduulee aadaa (uruursuu daa'immanii, faaruulee gootaa, asoonsillee, shaggooyyee, mirriisaa kkf), dubbii garee, jechootaafi gaaleewwan al-idilee murni muraasni fayyadamu, akkasaa (mudhiin ishee akka mudhii soonsaati)-fi iddeessa (iji ishee xombora) aadaan jiran, maqaalee (masoofi moggaasa iddoo/lafaa) qabata. Walaloon aadaa (weedduu jaalalaa, arrabaa, aarii, yeelalaa kkf)-fi faaruuleen (geerarsaafi weedduu durbaa) hanga barruu walaloo barreeffama harkaan dhiyaatuutti; barreeffamoota karaarratti, mukarratti, mana boolii gamtaarratti argaman, walaloowwan sagalee dim dimii/giw giwii dhageessisan, nama dinqisiisan, sirba koomeen sirban, daa'imman gudeeda/jilbarratti sirbisiisuu, tapha ijoollee keessatti nama waa raawatee

dhokse baasuuf lakkoofsa lakkaa'amu, sagalee miidhagaa uumuu amma uruursuutti dheerachuu danda'a.

Barreeffamni bifaalee fookloorii taphaalee, sochiilee qaamaa (mataa ykn gateetti raasuu/sochoosuu), ragadaa, dhiichisa, hurruuba, mallattoolee, sagadaalee, akkeessuu, hundee ykn madda jechootaa, jechoota akkaataa qopheessuu nyaataa mul'isan, mallattoolee hodhaa, uffata aadaa, bifa manaa, gombisaa fi gosa kellaa/ijaaraa, booya ijoollee, jechoota loon waamuu, dheekkamuu, deebisuuf gargaaran, faaruu loonii, bishaan obaasuuf, qe'eetti dachaasuuf, kanneen tikeen jedhamanis ni qabata. Jechoota haxxisoo booda jedhaman, guyyaa ayyaaneffannaa (waggaa waggaan nu gahi, бага geesse/geessan, nagaan nu gahe), jechoota yeroo wareega wareegan jedhaman hunda dabala.

Afwalaloon afaaniin dhalootaa gara dhalootaa kan lufu yemmuu ta'u, qabeenyummaan isaatiis kanhaawaasati. Akkuma ogafaan hawaasa kamiyyuu Ogafaan Oromootiis hawaasa keessatti gahee guddaa qaba. Faayidaa ogafaanii ilaalchisee Birhanu (2009) yemmuu barreessu, "Oral Literature still plays a significant role on the culture of various peoples on the world. This is because it is impossible to commit to writing the totality of the societies experiences and creations" jedhee kaahee jira. Kunis muxannoofi kalaqa hawaasaa hunda barreeffamatti jijjiiruun kanhindanda'amne ta'uu isaatiin ogafaan hawaasichaatiin dhalootaa gara dhalootatti daddarba jechuudha. Kana malees, afwalaloon yeroofi iddoodhaan, akkasumas, akkuma dandeettii nama dhihessu sanaatiin garaagarummaa mul'isuu danda'a. Ogafaan kamiyyuu hawaasa keessatti akkaataafii haala ittiin dhihaatu yookiin raawwatu yookiin tajaajila kennu qaba. Kana ilaalchisee ammas Birhanu (2009) "Oral literature is closely related with actual context of use. In other words, oral literary forms arise from and are used in the context of various social occasions" jechuun barreessee jira. Kana jechuun fakkeenyaaf walaloo sirba adaa keessaa walaloon sirba cidhaa iddoo cidhaatti malee iddoo hojjiitti osoo sirbame yookiin dhihaate bu'aa qabeessa hinta'u jechuudha. Kanaafuu walaloon sirba aadaa hundi haala walfakkaatufi iddoo walfakkaatutti kansirbamu miti. Walumaagalatti haalli walaloon ogafaan itti raawwatamuufi oduun durii itti dhihaatu garaagarummaa qaba. Oduun durii yeroo baay'ee galgala galgala namoonni gurguddoon yemmuu maatiin manatti dacha'ee

ijoolleef kanhimamuudha. Sirba waloo cidhaa yoofudhanne ammoo iddoo cidhaatti kansirbammoo dha. Afwalaloon walitti qabamee barreffammoo danda'a. Garuu ammallee hawaasa keessatti afaaniin dhalootaa gara dhalootaatti daddarbaa waan jiruuf afoolummaan isaa nihafa jechuu miti. Gara biroottiin afwalaloon guddina walaloo barreeffamaa afaan tokkoof bu'uuradha. Walaloo sirba aadaa Oromoo yeemmuu jennu afwalaloo haala sirbaatiin dhihaatu adda addaa ofjalatti hammata. Walaloon sirba aadaa haala raawwiifi iddoo/haala-itti raawwatu adda addaa qaba. Kunis sirbi masqalaafi sirbi hojii fakkeenyaaf akkaataa itti raawataniin, akkasumas qabiyyee isaaniitiin yookiin iddoo itti dhihaataniin garaagarummaa qabu. Akkasumas afwalaloon haala yedaloo qabuun ykn haala sirbaafi faaruutiin kan dhihaatufi amala walaloo kanqabuudha. Isaan keessaa muraasni: walaloo sirba aadaa, geerarsa, walaloo tapha ijoollee, walaloo faaruu loonii weedduu gaa'elaafi kanneen kana fakkaatanidha.

2.2.1. Walaloo faaruu

Walaloon faaruu yeroo baay'ee an abbaan ofiisaa waa'ee matasaa yookaan nama jajachuu barbaade ittiin faarfaatuudha. Kunis hawaasa keessatti bifa garaa garaan ibsama. Kun ammo weedduu cidhaa of keessatti dabalata. Haala kana ilaalchistee Finnegan akkana jetti.

It seems to go with particular ethos asters on royal or aristocratic power, admiration for military achievement, it is true that praise prais also occur among non centralized people particularly those who lay stress on the significance of personal achievement in war hunting and also that the use of praise name is nearly universal. Those are most often give to people but may also describe clans, or inanimate, objects, and they usually explicitly laudatory. Among many people weddings are also an obligatory occasion for praise of bride and groom either friends and relation or by professional bards (1970:110)

Gost walaloo kanaa nama dhuunfaa farsuu irratti xiyyeeffata. Amantaa garee tokkoos ibsuu kan dandayudha. Hooggantoota jajjaboo tahuu ittiin seenaa isaanii faarsa. Injifannoo humna waraanaan argame ittiin dinqisiifatu. Dhuguma kun kan raawwatu uummata biratti tahee dhuunfaan dirree waraanattis tahe aloolaan bineessota gurguddoo nama sodaachisan ajjeesuun mirga argameef kan dhihaatu taha. Haalii farfannaa isaa wal fakkaata. Achi keessatti qomoo, bineeladota, yookaan kanneen nama hin taane hunda

ibsuun beekamaadha. Sagalee ol kaasuun bifa dhaadannoon dhihaata. Hawaasa bal'aa haala adda addaan wal arges tahe gaa'eela keessatti waloon akkasii jiraachuun ni jira. Keessattu kaadhimoota lamaaniindhihaachuun ni eegama. Al tokko tokko immoo, hiriyyootaan yookaan nama ogummaa kana qabuun kan qindayu taha. Walaloon akkasii durbi weedduu arrabsoo faarfachuu, dargaggeesi immoo bifa garaagaraan dhaadatee, dhiichisee shaggooyyee weellisee ittiin cimina qabu ibsata. Gochaalee namoota dhuunfaa yookaan mootota beekamoo ibsuun hamilee kanneen biro kakaasanii qooda fudhattoota akka tahan daddamqsuudha.

2.2.2. Walaloo Geerarsaa / Heroic Songs/

Afwalaloon keessaa walaloon geerarsaa hawaasa Oromoo keessatti baay'ee jaallatamaafi beekkamaadha. Keessattuu duratti abbootiin goototo ittiin kakaasuuf, faarsuuf, cimsuuf, gadhee ittiin qeequuf walumaagalatti gootummaa hawaasichaa ittiin eeganii tursiisuuf fayyadamaa turanii jiru. Amma amma garuu, keessattu geerarsi ajjechaa irraanfataamaa jira waan ta'eef akka dhalootatti dabru galmeessuun kunuusuun yookiin waraabanii kaa'uun bira darbee barnoota ijoollee keessa galchuun artii Oromoo ammayyaa keessattis dabaluun faayidaarra oolchuun akka barbaachisu namoonni qo'annoo gaggeessan ibsanii jiru.

2.2.3. Miiraa

Afwalaloon miiraa kan namoonni yaada isaanii waan isaanitti dhagahamu tokko itti ibsatandha. Afwalaloon kun irra caalaa namoota dhuunfaan walaleeffama. Qabiyyeen isaas gabaabaa ta'us miira ofii ibsuuf humana guddaa qaba. Afwalaloon kun unka gabaabaa qabaatus ergaan isaa baay'ee guddaa ta'uu danda'a. Haalli inni ittiin dhiyaatu unka walalootiin ta'ee, yedaloo kan gurra dhageeffataa seenuu danda'uun dhiyaata. Afwalaloon kun haala baay'ee keessatti mul'achuu danda'a. Afwalaloo kanaan waan nuttii dhagahamu kan akka gammachu, gadda, jaalala, daa'immaa dhalatufi jibbaa bal'inaan hojiirra oola. Afwalaloon kun afwalaloo hawaasa Oromoo keessattis nitajaajila. Afwalaloon kun kan inni hammatu, afwalaloo jaalala biyyaa, jaalallee, haadha, abbaafi kan kana faakkaatuudha.

2.3. Weedduu

Hayyoonni adda addaa weedduu aadaatiif hiika garaagaraa kennu. Weedduun aadaa kan muuziqaafi haasawa of keessaa qabuudha. Weedduun amala muuziqa qabaachuun beekama. Dabalees sochii qaamaa dhaggeeffattoonni irratti hirmaataniin tumsama. Kan hunda caalaa adda isa taasisu garuu, sochii qaamaa hirmaattonni mul'isaniin marfamuu isaati. Kana jechuun immoo weedduun aadaa dameewwan afwalaloo kan yeroo dheeraaf jiraatu ta'ee, kan argamu, kan baratamu, hawaasaa keessatti kan ballinaan argamuudha. Uummanni Oromoo weedduun akkaataa ittiin haadha, abbaa, lafa, biyya, fira, hiriya, jaalalleefi lammii isaa faarfatu qaba. Haaluma kanaan weedduuf hiika garaagaraatu kennama. Yaaduma kana deeggaruun Beekaan (2015:62) yoo ibsu “ Faaruun jaalalaa namni tokko waan laphee isaatti dhagahame, keessa miira isaa ukkaamamee kan jiru tokko, fedhii qabu, hubannaa laphee isaa keessa jiru karaa ittiin of keessaa baasee dubbachuudhaan dhiphina jaalalaa keessaa aara itti galfatuudha” jechuun ibseera.

Weedduun karaa uummatni Oromoo barsiifata, duudhaa, amantaa, sirna waaqeffannaa, gaddaafi gammachuu isaa ittiin ibsatuudha. Karaa biraatiin immoo weedduun karaalee adda addaan dhiyaachuu nidanda'a. Innis namoonni nama jaallatan tokkoof jaalala nama sanaaf qaban ibsuuf haala hedduun itti gargaaramu. Walumaagalatti weedduun nama jaallatan tokkoof dhiiraaf, dubraafi yookiin waan keessa isaanitti uumame tokko baasanii ibsachuuf weedduun shoora guddaa akka taphatu hubachuun kan nama rakkisuu miti. Weedduun damee afwalaloo ta'ee, kan hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti waan isa muudate ittiin ibsatuudha. Kana jechuun hawaasni tokko jireenya guyyuu gaggeeffatu keessatti gaddaafi gammachuu, jibbaafi jaalala, abdiifi hawwii, hiyyummaafi badhaadhina, gabrummaafi bilisummaa, obsaafi ilaalcha ofii qabu karaa ittiin ibsatuudha. Kanaafuu, dhimma jireenya isaa guyyaa, guyyaan weedduuwan garaagaraa kan ergaa hedduu ofkeessatti haammatanitti fayyadamuun ibsata. Weedduun dalagaa keenya guyyaa, guyyaa keessatti faayidaa guddaa kan qabu ta'ee, isatti gargaaramnee fedhii waan tokko irratti qabnu kan ibsannu yoo ta'u, Finnegan(1976:242), yeroo hojii hojjennu, jaalanu, daa'imni dhalatu, akkasumas yeroo du'aas ni faarsina jechuun faayidaa weedduu ibsiti. Kunimmoo, weedduun haala garaagaraa keessatti sochii namoonni jireenya isaanii gaggeessuf godhan keessatti faaruun dhiibbaa geessisuu ni danda'a. Uummanni

Oromoos baroota hedduuf kan ittiin jiraataa tureefi beekamu safuufi ooda sabichaa kan bu'uureffate aadaa fuudhaafi heerumaa keessatti gosoota weedduu Lakkoo fayyadamaa tureera.

Qaama adda addaa afoolli qabu keessaa tokko weedduudha. Weedduun ogafaan keessatti dhiyaatu immoo afwalaloodha. Afwalaloon hawwaasa dubbisuu ykn barreessuu hindandeenyeen yookaan danda'uun weedduun qindeeffamee afaaniin darbuudha. Oromoon karaa weedduu isaatiin wanti inni hin ibsanne hinjiru. Dhimmoota adda addaa irratti yaada kennuufis ta'e tajaajila adda addaa itti ba'uufis. Yaada kana Finnegan(1970:270) kan ibsame, "Songs can be used to report and comment on current affairs, for political pressure, for propaganda and to reflect and mould public opinion" kana jechuun weedduun dhimma yeroon walqabate, dhiibbaa siyaasaa, kaka'uumsaafi ilaalcha hawaasaa ibsuuf kan fayyaduudha. Fennegan, (1976:17). Afwalaloo Oromoo keessaa weedduun damee tokko si'a ta'u, aadaa fuudhaafi heerumaa uummata Oromoo keessatti ga'ee guddaa qaba. Dabalataanis, Iristeen (2012:18) Nagarii waabeffachuun faayidaa weedduu yoo ibsitu " Weedduun/Faaruun nibarsiisa, nigorsa,nigootomsa, aadaa, duudhaa, dhugeeffannaafi falaasaama abbootii dhaloonni haaraan akka hubatan godha" jechuun ibsitee jirti.

Zabiibaan Bukeenya(1994:85) waabeffachuun yooibsitu "Each gener of oral literature has apart to play in the education of aparticular society. While expressing the feeling of a people and playing the rapeutic role of the song satires an acceptable behavior and warns members against misdemeanor"jedha. Hayyuun kun afoolli meeshaa ittiin hawaasni tokko garee hawaasa isaa ittiin barsiifatu akkasumas waan isatti dhagahame ittiin ibsatu, amala fudhatama qabu ittiin jajjabeessuufi amala fudhatama hin qabne akeekkachiisuuf kan gargaaru tahuusaa nutti agarsiisa.

Gooreewwan weedduu kanneenii keessaa tokko weedduu shamarran yeroo cidhaa dhiyeeffattudha. Keessumaa yoomessi cidha Lakkoo ammo haala mijataa uuma. Hayyuun Sumner (1997:34) "The girls departure from her family for marriage is the occasion for song lamenting this event. Usually the girl herself"serams" her complain for living her lineage" jechun ibseera. Shamarran Oromoo yeroo heeruma isaanii kan boohaa nagaa dhaamaniif waan maatiifi qomoo isaaniirraa adda bahaniifidha.

Finnegen(1976:242)akkan jechuun keesseetti “there are songs for girls that are means of announcing their presence and of differentiating them selves from the older married women, for an individual a way of expressing for their idiasyner idiosyncracy.” Ergaawwan weedduu kanaan darban agibartootaaf gorsa, akkeekachisa, tuffii, arrabsoofi akkaataa waligalaa jiruufi jireenya hawaasa tokkoo ittiin jiraachuu dandayu hubachiisuuf gargaara.

Akka hayyoonni jedhanitii weedduun gosa adda addaa qaba. Isaan kessaas,”folk music”fi folk song” yootahu inni “art song” jedhamu kun kanneen ogummaa weedduu barataniin meeshaa muuziqaa jabanaa fayyadamuun kan weeddiifamu, “folk song” kan jedhamu immoo weedduu aadaa kan meeshaa aadaatiin qindaa’ee dhihaatudha. (Enc.Br.1993vol.4,p861) Akka Finnegan (1976) ibsitutti weedduun kan weeddifamu haala adda addaa keessatti tahe meeshaa namoonni fedhii isaanii ittiin ibsatanidha jetti. Haaluma wal fakkaatuun weedduun gaa’elaa immoo faayidaa inni qabu keessaa yoo ibsitu “Wedding are popular wedded pairs.” Jetti. “Ummaannii Oromoo jireenya isaa keessatti wantoota sadiif bakka guddoo keenna. Isaanis: guyya dhalootaa, guyyaa gaa’elaafi guyyaa du’aati” (Misgaanuu,2001:60), Akka yaada kanaatti sadeen isaaniyyuu yeroo isaanii eeggatanii wantoota dhufan. Isaan kanneen keessaa qorannoon kun kan ilaalu dhimma gaa’eelaan kan wal qabatu waan taheef isa dhalootaafi du’aa dhiifnee cidha haa ilaallu. Jecha cidha jedhu kana naannoo tokko tokkotti gaa’eela jedhu. Naannoo birootti fuudhaafi heeruma jedhu. Qorannoo kana keessatti yookaan naannoo qorannoo kanatti weedduu fuudhaafi heerumaa jedhuutu hojjiirra oola. Sirna kana miidhagsuuf weedduu adda addaatu raawwatama. Holman(1992) “song is a lyric poem adapted to musical expression” jechuun weedduu yoo ibsu, itti dabaluun “song lyric are usually short, simple sensuous emotional, perhaps the most spontaneous lyric forms” jechuun amalli weedduu kan miira namaa kakaasuufi kan garaa namaa raasu akka tahe ibsa.

Nagarii(1995) Shamarri Oromoo guyya gaa’ela ishee seenaa dhaamuuf weeddiisaa kan boossuuf, sababa yaaddoftuufi tahu ibsa. Kan isheen yaaddoftuf garuu, maattiirraa gargar bahuu jibbuu qofaa osoo hin taane qarree dhabuu, dhiibbaa abbaa warraa isheerra gahuus kan birooti. Kana hunda weedduuwwaan tareessaniirraa hubachuun nidandayama. Weedduun gaa’elaa haala barbaachiisaa tahee keessatti namoota gaa’ela horataniifi

darggoota hin fuudhiinifi shamarraan hin heerumiin giddu haala jiruufi garaagarummaa jiru ibsa. Finnegan(1976:242) akkana jechuun keessetti “there are songs for girls that are means of announcing their presence and of differentiating themselves from the older married women, for an individual a way of expressing for their idiasynerIdio-syncracy,” Ergaawwaan weedduu kanaan darban misirroodhaaf gorsa akeekkachisa(ofeeggannoo), tuffii arrabsoo akkaataa jiruufi jireenyafi ittiin hubachiisuuf gargaara.

Weedduu Oromoo ogafaaniin dhiyaatan keessaa mana gurbaattis tahu mana mucayyootti weeddwwaan garaa garaatu weeddifama. Weedduuwwan kunis: weedduu diikkoo, weedduu shaggooyyee, weedduu dhichisaa, heellemaafi weedduu heelleedha. Weeddwwaan kun weedduu sirna gaa’elaa Lakkoo geggeeffamu irratti kan weeddifamanidha. Weedduun dikkoo yeroo shamarranfi hawwaan qophii nyaataa guyyaa cidhaaf godhamu kan weeddifamu, shaggooyyeen yeroo jalabultifi guyyaa cidhaa dardarrifi shamarren heerumtu hiriyoote ishee wajjin waliin ta’anii weeddisanidha. Heellee, heellamaafi dhichifni immoo guyyaa cidhaa kan raawwatamanidha. Weedduun guyyaa mucayyoon heerumtu irraa torban lama hanga sadii dursee kan eegalu yeroo ta’u hanga gaafa cidha gaa’ila sanaatti galgala galgala yeroo hundaa walitti fufiinsaan bakka warra mana cidhaatti weeddifama. Weedduun jalabultii cidhaa irraa eegalee hanga guyyaa cidhatti haala ho’aan cimee mul’ata. Kaayyoon ogafaanii kun akkuma ogafaan biroo kan itti fayyadamtootni ogafaanichaa ittiin wal barsiisan, wal gorsaniifi walqeeqan akkasumas shaakalli, amalliifi gochaan hawaasichaan jibbaman kan ittiin qeeqamaniifi akka qajeelan taasifamaniidha.

2.4. Barruu Walfakii

Weedduun gosoota afoolaa keessaa tokko haata’u malee xiyyeeffannoon irratti godhamee qoratamaa hin turre. Rakkoon kun ammo weedduu cidhaa irrattis ni mul’ata. Kana jechuun garuu qorannaalee godhaman homaa hin jiran jechuu miti Qorannoon muraasni taasisamaniru. Isaan keessaa Nagaash (2007) waraqaa ittiin guuttannaa digrii lammaffaa isaa keessatti mata duree xiinxala afoolawwaniifi hiika fakkoommii sirna gaa’ela Naqataa Ummata Oromoo Wallaggaa Bahaa Anaa Giddaa Kiramuurratti kan xiyyeeffateedha. Xiyyeeffannoon isaa: Gaa’eela keessatti milkii gaariifi badaa addaan baasuu, waa’ee Naqataa ibsuurratti, sirna fuudhaafi heerumaa ibsuu, mallattoowwaan

adda addaa hiika akkamii akka qaban, dhiibbaa naqatarratti mul'atu addaan baasuufi faayidaa weedduwwaan gaa'elaa jireenya gamataa keessatti qaban addaan baasuudha. Waa'ee Naqataa ibsuufi weedduun gaa'elaa jireenya gamtaa keessatti faayidaa qaban addaan baasuurratti walitti hidhannaa qaba. Haat'u malee xiyyeeffanna qorannichaa kanneen armaan olitti ibsaman keessaa gaa'eela keessatti milkii gaariifi badaa addaan baasuu, sirna fuudhaafi heerumaa hunda isaanii ibsuu, mallattoowwaan adda addaa hiika akkamii akka qaban, dhiibbaa naqatarratti mul'atu addaan baasuu, kennaa gaa'eela keessatti keenamufi meeshaalee gaa'eela keessatti tajaajilan ibsuu kanneen jedhan qorannoo kana faana adda addummaa akka qabaatu taasiseera. Waa'ee Naqataa ibsuurrattifi weedduun gaa'elaa jireenya gamtaa keessatti faayidaa qaban addaan baasuurratti kan jedhu qorannoo kana waliin akka walfakkeenya horatu isa taasisa. Walumaagalatti qorannoon armaan oliirraa qorannoo kanan kan adaan baasu kan Nagaash gosoota afoolaa hunda of keessaa qaba kiyyammoo gosoota afoolaa keessaa weedduurratti xiyyeeffata.

Zabiibaa Muzammil (2007) waraqaa ittiin guuttannaa digrii lammaffaa ishee keessatti mata duree qaaceessa weedduu gaa'eelaa Godina Iluu Abbaa Booraa Aanaa Daarimuu dhaloota dhufuuf dabarsuu kan jedhurratti kan xiyyeeffate. Kaayyoon qorannoo ishee gosoota weedduu qoqqoduun agarsiisuu, dhimmoota weedduu gaa'elaa keessatti calaqqisan ibsuufi gahee hirmaattota weeddu ibsu kan jedhuudha. Qorannoon kun qorannoo kana wajjin wal fakkeeya kan qabu yoo tahu, dhimmoota weedduu gaa'elaa keessatti calaqqisan kan jedhuun garaa garummaa qaba. Walumaa galatti qorannoowwan qorattootaan mata duree gubatti ibsaman irratti dalagaman kun yaaxxina walii galaatiin walfakkatu. Qorannoo waa'ee Naqata/Lakkoo (kadhatanii fuudhuu)fi weedduun qorannoo kanaan kan walfakkaatani yoo tahu, kiyya immoo weedduu isaa xiinxaluurratti kan xiyyeeffatedha. Akkasumas Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti qorannoon weedduu Lakkoo irratti hojeetame yookaan qorannoon gaggeeffame akka hin jirre qorataan bira gaheera/mirkaneeffateera.

BOQONNAA SADI : BEEDDUBA , SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA

Mata duree kana jalatti beedduba,saxaxaafi mala qorrannichaatu dhiyaata. Beedduba keessatti dhugaa duuba qorrannichaa itti dhiyaatuti ibsama. Saxaxa keessatti adeemsa yookaan haallii qorrannichi itti dhiyaatu bal'inaan kan ibsamu yoo tahu, mala qorannoo keessatti ammoo mala ykn tooftaa ittiin qorrannichi gaggeeffamutu dhiyaata.

3.1 Beedduuba Qorannichaa

Gosoota afoola Oromoo jiran keessaa tokko weedduudha. Weedduun kan afaaniin dhalotarraa dhalootatti darbaa dhufe ammas darbaa jirudha. Dubbii afaaniitu beekumsaa fi muuxannoo waliin ga'uurratti qooda cimaa qaba. Kun humna har'a afoolli hawaasa keenya keessatti qabu mul'isa. Afoolli Oromoo humna ammasii qabu kun garuu ammallee hin qoratamne. Kanaafuu, afoola Oromoo qorachuun aadaa, duudhaa, seenaa, jaalalaafi sodaa hawaasichaa hubachuufi eenyummaa isaa baruuf bu'aa cimaa qaba. Akkasumas aartii dubbii hawaasa kanaa waraabanii ol kaa'uun guddina aartii boruuf baayyee barbaachisaa fi bu'uura; raacatii eenyummaa isaati. Kanaaf, weedduun Lakkoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti weedduu muraasni walitti qabamu ka'umsi jiraatullee aadaa miidhagaa kan eenyummaa hawaasichaa ibsu kuni qorannoon dalagame akka hin jirre odeeffannoo Waajjira Aadaafi Turiizimiirraa argadheen mirkaneeffadheera. Kanaaf, beedduubni qorannoo kanaa eenyummaafi haala miira hawaasaa kan ibsu kana weedduu Lakkoo Oromoo; Gaamoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa qaaccessuudha.

3.2. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoo kana keessatti weedduu Lakkoo kan Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa duraa duubaan ibsamaniiru. Weedduu Lakkoo weedduuwwaan akkamii, qabiyyeeisaafi Ga'een weedduun kun ijaara eenyummaa uummatichaa ibsuurratti hubannoo gahaa argachuufi gaaffilee qorannichaa deebisuuf daawwannaa, afgaaffifi dokimantii sakkatta'uun gosoota weedduu, qabiyyee fi eenyummaa uummatichaa ibsuurratti xiinxalamuun ibsameera. Ragaaleen qorannoo kanaas daawwannaa, afgaaffifi

dokimantii sakkatta'uun yoommuu ta'an, isaanis kaayyoo qorannichi itti gaggeeffamu irratti hundaa'uun. Qorannoon kun kan ibsamu qorannoo akkamtaarratti waan hundayyuuf saxaxni isaa ibsaa akkamtaadha.

3.3. Mala Qorannichaa

Mata dure qorannoo kanaa mala qulqulleeffataatiin qorannoon kan irratti adeemsiifame yoo tahu, kunis aadaan hawaasa keessa jiru bifa kanaan tursiisuuf akkasumas dhalaonni haraan akka irraa baratu tasiisuudha. Qorannoon yoommu tasiifamu odeeffannoo guutuuf sirrii argachuun dhugooma qorannootif barbaachisaadha. Odeeffannoo akkasii argachuufi immoo tooftaalee qorannoon ittiin adeemsiifamu keessaa sadii fudhachuun qorannoon kun gaggeeffameera. Isaanis: daawwaannaa, afgaaffiifi sakkatta'a dokimantiidha.

Malleen qorannoo adda addaa akka jiran hayyoonni ragaa bahu. Malli qorannoo akkamtaa yookiin qulqullinaa malleen jiran keessa isa tokko. Addunyaan hayyoota Timfi Sigh (2002) fi (2007) walduraa duubaan wabeeffachuun malli akkamtaa haalli jiruufi jireenya hawaasichaa yookiin amallii hawaasa sanaa akkaataafi bifa inni qabuun maal akka ta'e akkasumas sababni isaa maal akka ta'e kan ittiin xiinxalamu ta'uu addeessa.

Dastaan (2002) malli qorannoo ibsaa hiika bu'uuraafi tarreessuun maaltu akka ta'e; maaltu akka taa'aa jiru, kan ittin adda baafannu ta'uusaa ibsa. Kanumarraa ka'uun kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan weedduu Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa qaaccessuu waan ta'eef odeeffannoo argame lakkoofsaan osoo hintaane, jechaan ibsuudha. Walumaagalatti qorannoon kun ergaa weedduu Lakkoo kan qaaccessu yoo ta'u, ragaawwan madda adda addaa irraa argaman xiinxaluun mala qorannoo ibsaa hojii irra oolcheera.

3.3.1. Irraawwatama Qorrannichaa

Qorannoo kana keessatti qoratichi filannoo iddattoo isaa kanas hojii irra osoo hin oolchin dura odeeffannoo kennitoota addaan baafachuuf dursa hojjattoota mootummaa Waajjira Aadaafi Turiizimii keessa hojjatan waliin marii taasiseera. Bu'uuruma kanaan odeeffannitoota gosoota weedduu, qabiyyeefi ga'ee ijaarsa eenyummaa hawaasaa ibsuurratti, manguddoota, hawwanifi hojjeetoota Waajjira Aadaafi Turiizimii

odeeffannoo gahaa naaf keennuu dandayu jedhee waan itti amaneeffidha. Sababnisas ogeeyyiin Aadaafi Turiizimii manguddootaafi hawwan muuxannoo aadaa kanaa wal qabatee himuu dandayu jedhee yaadaan waan nagagaareefi anis raga qabatamaa argachuu dandaya jedhee waanan itti amanef. Ogeeyyiin kunis, qorannoo kanarratti waan qabaniin nagargaaru dandayu jedheeti. Kanaaf irraawwatamni qorannoo kanaa iddatteessuu akkayyoodha. Naannoo sana toora waggaa 20 waanan tureef hubannaa dhimma kanaa namoota beekan waanan beekuuf dabalata yaada Waajjira Aadaafi Turiizimii itti fudhachuun odeeffannoo gahaa argadha jedhee dhimma itti baheera.

3.3.2. Iddattoo

Qorannoon kun qaaccessa weedduu Lakkoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa akka ta'e daangaa qorannichaa keessatti ibsamuun ni yaadatama. Goddinni Harargee Lixaa Aanaalee 14fi Bulchiinsa Magaalaa 2 of jalaa qaba. Aanaalee Godina Harargee Lixaa haala teessuma lafaatiin kan waliirraa fafagaatee jiru waan taheef Aanaa Gubbaa Qorichaa filadhe. Dabalatanis Aanaa Gubbaa Qorichaa keessa sababa hojiidhaaf yookaan barsiisummaadhaan tajaajila wagaa 20^{ffaa} keessaa waanan jiruuf hubannoo aadaa qabutti fayyadamee weedduu Lakkoo ibsuuf filannoo jalqabaa ta'eera. Aanaan Gubbaa Qorichaa ganada 29fi magaalaa 1 qabdu keessaa ganda 8 irratti kan gaggeeffamedha. Maqaan gandoota kanas Kammoonaa(01), Odaa Aannanii ,Qilxuu, Qilxuu Aannanii, Burqaa Jaalalaa, Harawaa Barreessaa, Leemmanfi Gooroo Meettaadha. Xiyyeeffannoon gandoota kanaas, tokko ganda gaa'eelli keessatti raawwatame yoo tahu, kaan aadaa sirna kanaa nibeeku jedhee itti amaneeffii odeeffannoo Waajjira Aadaafi Turiiziimin naaf kennetti fayyadamen. Namoota 15 keessaa nammoonni 13 dhiira 8 hawwaan 5 odeeffannoo naaf keenaniru. Dubarttoonni weedduuwwaan keessaa weeddu dikkoofi heelleerratti, warri dhiirri immoo, weedduu shggooyyee, dhiichisaafi heellemaarratti odeeffannoo naaf keennuu dandayu jedhee waan itti amanee hojjiirra oolcheera.

3.3.3.Mala Iddateessuu

Qoratiichi odeeffannoo barbaadu argachuuf, hirmaattota qorannichaaf isa tajaajilan kan filate mala iddattoo darbaa-dabarsaafi mala iddattoo akkayyotti dhimma bahuuni. Malli

iddatteessuu darbaa dabarsaa odeeffattoota filachuun odeeffannoon kan funaannamuudha. Adunyaan (2011:67) Denscombe (2007) wabeeffachuun yoo ibsu “with snow ball sampling, the sample emerge’s through a process of reference from one person the next” jedha. Qoratichis bu’uuruma kanaan odeeffannoota maalummaafi gosoota weedduu fuudhaafi heeruma aadaa sirna lakkoo kana beekan, manguddotaafi namoota biroo keessaa kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uu danda’an odeeffannoo kennameen walirraa daddabrsuun kanneen filatamaniidha.

Qoratichi mala iddattoo akkayyoo kana kan filateef waa’ee odeeffannoo isaa irratti namoota beekumsa qabanitti qaama dhimmi irra caalatti ilaallatu, jechuunis dhimmoota aadaa, seenaafi dhuudhaa Oromoo faana walitti hidhannaa qaban weedduu aadaa fuudhaafi heeruma Lakkoo naaf himuu danda’uu jedhee itti amaneeffidha. Addunyaan (2011:67) dhimma kana Berg (2001:32), “When developing a purpose sample, researchers use their special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population,” jechuun cimsa. Qorannoo kana keessatti qoratichi filannoo iddattoo isaa kanas hojii irra osoo hin oolchin dura odeeffannoo kennitoota addaan baafachuuf dursa hojjattoota mootummaa biiraa aadaafi turiizimii keessa hojjatan waliin marii taasiseera. Itti dabaluunis manguddoota bebeeekkamoo odeeffannoo kennitoota gaafachuun walqunnamuun gaaffilee barbaachisu gaaffachuuf haala mijeeffateera.

3.3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Qorannoo qoratamu tokko keessatti ragaa funaanuuf meeshaaleen dhimma itti bahaman osoo hin barbaachifne hin hafan. Qorataanis qorannoo isaa kana keessatti irra caalatti meeshaalee akka kaamerafi sagalee waraabduun dhimma itti baheera. Meeshaaleen kunis irra caalaatti qorannoo isaatif waan bakka guddaa qabauf adeemsa daawwannaa keessatti hayyama warra cidhaa gaafachuun suuraa kaafadheera. Odeeffannoon meeshaalee kanaan fayyadamuun walitti qabamanis qorattichaan irra caalaan isaanii gara bareeffamaatti jijjiramuun dhiyaataniiru. Suuraaleen kaafaman tokko tokkos waraqaa qorannoo kana keessatti hammatamuun dhiyaataniiru. Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu, odeeffannoo sassabbachuun hojii hangafaati. Odeeffannoo funaannamu kunis malleen adda adaa of keessaa qaba. Isaanis daawwannaa, afgaaffii , bargaaffifi marii garee yoo

tahu,qoratichis qorannoo isaa keessatti malleen armaan olii kessaa mala daawwannaa, afgaaffifi sakkatta'a dookimantii fayyadamuun odeeffannoo walitti qabteera. Qorannoo kana gaggeessuuf madda odeeffannoo lamatti kan gargaarameedha. Isaanis madda ragaa tokkoffaafi madda ragaa lammaffaati. Inni tokkoffaan kan argamu daawwannaa bahuun manguddoota waa'ee sirna kana beekanfi hojjeettota waajjira aadaafi turizimii keessa hojjetan irraa odeeffannoo sassabbachuudha. Inni lammaffaan immoo mata duree qorannoo kana waliin walqabatu barruulee tokko tokko Waajjira Aadaafi Turiizimiifi mana kitaabaatti fayyadamuun kitaabilee garaagaraa sakatta'uun dubbisuudhaan hojiirra oolcheera.

3.3.4.1. Daawwannaa

Qorannoo afoolaa keessatti daawwannaan iddoo olaanaa qaba. Knis mala odeeffannoo funaanuu keessatti bifa aloolaatiin argaa ijaatiifi dhageettii gurraatiin ragaa funaannachuun fiixaan bahiinsafi qulqullina, akkasumas dhugummaa qorannichaatiif hedduu barbaachisaadha. Kanaafuu, qorataan bakka fuudhaafi heerumni itti gaggeefamufi gandoota namoonni filaman bira deemuun ijaan ilaaluun yaadannoo qabachuufi kaameeraan suuraa kaafachuun itti fayyadamera. Gaaffilee cheek-liistii jaha baafachuun odeeffannoo funaanee dhimma itti baheera.

3.3.4.2. Afgaaffii

Afgaaffiin mala odeeffannoo sassabuuf qorannoo kana keessatti qorannichi bal'innan dhimma itti bahuu dandaheera. Afgaaffiin gaaffilee afaanii banaa ta'an odeeffannoo walitti qabachuudhaaf bakka guddaa qaba. Qorannoo kana irratti gaaffileen afgaafiif qophaa'an, dhiyaataniiru. Gaaffileen kunis kan qindaa'an muxannoo beekumsa qaban irraatti hundaayufi yaadota daawwannaa irraa argame irraa ka'uuni. Gaaffileen banaa bu'uura gaaffilee deebii argachuu irratti xiyyeeffatan osoo hintaane beekkumsaafi muxannoo namootaa irratti hundaa'uun kan deebi'aniidha.. Walumaagalatti gaaffileen afgaaffii keessatti osoo hin dhiyaatin hafan, adeemsa daawwannaa aloolaa keessatti mul'atan yoo jiraatanis, adeemsa qorannoo keessatti qaawwa uumaman kan guutan ta'uun nibeekkama. Afgaaffiin afaaniin odeeffannoo kennitootaan qoratichaan kan gaafatamuudha. Dhimmichi hiika ta'uu danda'u odeeffannoo kennitoonnifi qorataan

fuuletti walgahanii odeeffannoo walii kan kennaniidha. Hayyoonni tokko tokko faayidaa mala kanaa kallattumaan ibsu Punch (1998) “The interview is one of the main data collection tool in qualitative research. It is a very good way of assessing people perceptions.” jedha. Akka yaada kanarraa hubanutti afgaaffiin qorannoo akkamtaa keessatti meeshaa funaansa ragaa murteessaa ta’uu isaa ibsa. Haaluma kanaan “qaaccessa weedduu qophii nyaataa godhamuufi bariitee irraa kaasee hanga gaafa guyyaa cidhaa Godina Harargee Lixaa kan Aanaa Gubbaa Qorichaa” irratti odeeffannoo kennitoonni hirmaatan, hojjattota waajjira aadaafi turiizimii keessaa dhiira sadii, manguddoota aadaa sirna kanaa beekan dhiira shanfi hawwan shan, walii gala nama kudha sadiif gaaffii afaanii sagal dhiyeessuun odeeffannoo funaanera.

3.3.4.3. Sakkatta’a Dokimentii

Mala qorataan itti fayyadame keessaa tokko sakkatta’a dookkimantidha. Ragaa dabalataa wantoota mata duree kanaan waliin wal qabatu wanta barreeffamee ka’ame Waajjira Aadaafi Turiizimii keessaa dubbisuufi qorannoo mata duree kana waliin wal fakkaatu ilaaluun odeeffannoo walitti qabachuun qorannoon gaggeesseera.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO

Boqonnaa kana keessatti odeeffannoowwaan, afgaaffii, daawwannaafi sakatta'a dookimantiin funaanamantu qaacefama. Qaacceessi kunis gaaffilee qo,annichaa bu'uureffata.

4.1. Aadaa Fuudhaafi Heerumaa

Aadaa fuudhaafi heerumaa Oromoon qabdu keessaa baay'een Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatis ni argama. Kanneen keessaa kan badaniifi kan miidhaa qabanis jiru. Aadaa fuudhaafi heeruma kan akka buttaa kan badeefi yeroo ammaa kan hin mul'anneedha. Kannen akka cabsaa, lakkoo (kadhannaa) aseennaafi hawwatanii isaan gurguddoo hawaasa keessatti raawwatamanidha jechuudhaan odeeffannoo keennitoonni naaf himan.

Jecha cabsaa jedhu kana mogaasa isaarraa ka'een gara sirna isaati darba. Cabsaa jechuun akkuma maqaa isaarraa hubachuun danda'amu cabsuu yookaan seeraan ala raawwachuu jechuudha. Kana jechuun warri intala fuudhuuf deeman osoo warri intalaa hin beekin oolteefi bultee malee balbala bananii waan seenaniif cabsaa jedhame jechuun manguddoonni raga bahu.

Namoonni cabsaa seenan dargaggootaafi nama fuudhee bultii qabu tokko itti dabalachuun cabsaan seenama. Sababni isaas namichi bultii godhate kun yoo warri intalaa kan lolan tahe ni tasgabbeessa. Dargaggoonni kun lakkoofsaan 7fi isaa olis tahuu dandaya. Cabsaan akka aadaa Aanaa Gubbaa Qorichaatti galgala osoo warri hin rafiin dargaggoonni jimaafi wantoota biroos qabatanii seenu. Yeroo balbala warra mana intalaarra gahan oolteefi bultee tokko malee akka nama waa dheessuu ori'anii kophee wajjin madaba irratti ol bahu. Kophee osoo hin baafatin seenuun isaani kun cabsaa tahuusaa warra intalaaf ifaadha. Mucaan intala barbaadu gama deeraatti aanuun madabarra gara oliitin ta'a. Kunis mucaan intala barbaadu akka beekanif.

Asirratti wanti hubatamuu qabu lolli gama warraa intaalaatiin isaan mudatuu dandayudha. Kanumaaf yeroo ol seenan oolteefi bultee malee ori'anii kan seenan. Erga seenanis, darbee darbee lolli cimaan haadha manaatifi abbaa warraan isaan mudachuu dandaya. Lolli kun hanga harkaan wal seenutti deemuu dandaya. Lolli fedhe isaan

mudatus erga mana seenanii bahuun hin jiru. Yeroo takka takka haati manaa deera keessaa bishaan, daaraafi darbee darbee qaanqee ibiddaa warra cabsaa seenetti gad roobsiti. Kun kan raawwatamu mucaa intala isaanii fuudhuuf dhufe yoo hin barbaannedha. Abbaan manaa yoo isaan hin barbaanne dhiisee biraa deema. Yoo jaallate immoo jimaa wajjin qama'aa jarsa ambaa eeggata. Dargaggoonni kun dubbii takka malee hanga bariyuti jimaa qama'aa hanga jaarsi ambaa dhufutti mana gadhiisanii bahuun hin jiru. Ganama jaarsi ambaa isaan duraan qopheeffatan dhufee mana keessaa gad baasa. Jaarsi ambaa kun gosa warra gurbaafi warra intalaa irraa adda tahuu qaba. Sababni isaas loogii tokko malee jaarsummaa gaggeesa jedhamee waan itti amanamuf jedhu odeeffannoo keenitoonni.

Jaarsi ambaa kun hanga manguddoon saddeetaa dhufutti taa'ani abbaa italaa wajiin haasa'a. Erga manguddoon saddeetaa guyyaa walakkaa dhuftee booda kan waa'een fuudhaafi heerumaa kan haasawamu. Sadeeta jechuun akkuma maqaa isaarraa hubatamuu dandayu jecha saddet jedhurraa dhufe. Manguddoon namni saddeeti gara mana warra intalaa yeroo dhaqan waan qabatanii dhaqanitu jira. Innis “guduunfaa” jedhama. Guduunfaan kunis wanttoota warri gurbaa qabatanii gara mana intalaa dhaqanidha. Wanttoonni kunis, buna, baaloo, sukkaara, sigaaraa, uudafi barbaachisaa taanan qarshii qabatanii dhaqu. Manguddoon saddeetaa kunis kan araarfamuu qaban araarsanii kan caphe suphani kan madaaye dhinsani haasawaa tolchanii nikaah gochuun warra intalaa eebbisanii biraa deemu jechuun manguddoonni naaf himan. Nikaah jechuun jecha Afaan Arabaa irraa dhufe tahee hiikkaan isaa sirna intalaafi gurbaan itti haqa wal godhatanidha. Nikaan yeroo godhamu ulaagaa guutamutu qabutu jira. Ulaagaan kunis dirqama maarii wanti jeedhamu jiraachuu qaba. Maarii jechuun jecha Afaan Araba irraa dhufe tahe kennaa gurbaan intaalaaf kennuu tahee, kennaan kun horii, dachii, jimaafi qarshii tahuu danda'a. Kunis kan gaggeeffamu ragaa manguddoota saddeetaa irrattidha. Manguddoonni saddeetaa kan barbaachisefis jiruufi jireenya keessa yoo wal dhaban kennaa keename kana fudhattee akka baatuuf manguddoonni saddeetaa ragaadha. Erga sirni nikaah raawwate booda nyaanni gama warra intalaatiin dhalaaye nyaatanii dhuganii eebbisanii gara warra mana gurbaatti deebi'u. Gama warra gurbaatinis buna saddeetaa dhaabani nyaata qopheesanii eegu jechuun odeeffannoo kennitoonni ibsu. Manguddoota saddeetaa

kanneen jedhaman: Waliyyii, dubbataa, miinzee, obboleessa gurbaa fuudhu, eessumafi dubara lama.

Gosti fuudhaafi heerumaa kanaa gurbaaniifi intalli wal jaallatanii gara mana abbaa gurbaatti galan. Abbaan gurbaatis kana erga hubatee booda abbaa intalaatiin intalti teeyisan nu bira jirti jechaa magantaadhaan manguddoo ergee dubbii manguddoon fixan. Wanti intalaaf godhamu hundinuu ni guutamaaf wanti irraa hafu hin jiru.

Aseennaan sirna fuudhaafi heeruma aadaa Oromoo keessan tokko yeroo ta'u haalii adda isaa godhu kan dubartiin gaafatamu ta'uu isaati. Kan intalti gurbaa yoo jaallattee mana warrasaatti itti dhaqxee hiddiidhaan tumtudha. Erga hiddiin tumte booda warri gurba hayyamun intalti akka isaati heerumtu taasisan. Sanaan booda gaa'eela isaani bifa seera qabeessaan nigaggeeffama jechuudhaan odeeffannoo keennitoonni kiyya naaf himan.

Dubartiin tokkoo aseennaa dhaquuf sababoonni ishee kakaasaan baay'ee ta'uu danda'u isaan keessaahis: Heeruma dhabuun mana turuu, intalti gurbaa tokko jaallattee yoo kan inni fedhinnaan isheef dhabu ta'e, yoo mucayyoofi gurbaan wal jaallatanii maatii isaa kan ishee jibban ta'anfi kanneen kana fakkaatanidha.

Aadaa Oromo keessatti intalti aseennaa dhaqxe akka kan dhiraa deebifamuun/dhabuun waan aadaadhaan dhoorkamuuf dubartoonni akka furmaata maayyitti itti fayyadamu.

Dubartiin aseennaaf deemtu takka wantoota qabatee deemtuufi yeroo adeemtu qabdi. Kunis bakka dhaqxu sana galgala dhaqu aadaan isheef hin eyyamu. Intalti takka yoo waan jidhaan /margaan/ ganama karra seentu akkuma margaa jiidhaaf uummaanni Oromoo kabaja qabu isheefis kabaja gudda qabuuf Mana isheen ittii dhaqxe yoo karaa irraa banuu didee deebise margi isheen harkaa qabdu achuma dhaabbatte iyyachuuf waan isheef mijja'uufidha. Kanaafuu ganama bariisaan kaatee waan barbaachisuu qabatee osoo gandii karra hin baannee dhaqxee karaarra dhaabbatti jechuun odeeffannoo naaf keennan. Wantoota isheen qabatee aseennaa dhaqxu: siinqee, firii hiddii diimaa, marga jiidhaafi buna diimaadha. Wantoota isheen qabatee deemtu kun hiikkaa mataa isaanii kan qabu yeroo ta'u, siinqeen akka lookootti ilaalamtii. Siinqeen tun yoo warri karaa irraa banuuf dide alaa mooraa keessatti darbatamti. Kana booda gandii didus aadaa siinqee kanaan haadha karrummaa ishee mormatti yoo irraa bananii seente utubatti irkattee

dhaabbatti. Kun ammo aadaa haadha manummaatiin hubatama. Firiin hiiddii diimtuun hiikkaa lama kan qabdu yoo taatu, tokko gahee bilchaadheen alaa jiraa alaa na galfadhaa kan jedhu yoo ta'u inni biraa ilmaan hedduu akka miciree tanaatuu na keessa jira shanyii na heddommeessa jechuudha. Margi ammo magantaa, abdiifi jaalala kan agarsiisuudha. Bunni diimaan qabeenya ibsa. Kanaafuu intalti hogguu dura warri manaa hulaa baneef wantoota kana qabattee mana seenuun utuubaa jalatti naqxee ol dabartee deeraa teessi. Warri maatiis yeroo kana haala fuurmaata barbaaduuf manguddoota itti erguun akka maalif namni dhufeef gaafatan godhu. Sana booda, jaarsoliin wanta barbaachisu qabachuun mana warra intalaa dhaqanii intalti teessan nu bira jirti nuuf kennaa jedhanii dhimmichi xumuramu godhama.

4.2. Lakkoo

Fuudhaafi heerumaan walqabatee hawaasni sirna gara garaati hordofa. Iddoon itti baayyinaan walfakkaatanis ni mul'ata. Oromoon aadaa ofii kana durdurii jalqabee itti fayyadamaa tureera. Keessahuu guyyaan cidhaa seenaa misirootaa keessatti seenaa guddaa waan qabuuf oo'inaan kabajama. Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti Lakkoo jechun kadhatanii fuudhuu jechuudha. Lakkoon kaka'umsa qophii yeroo gaa'elaa duraati. Turtii yeroo xiinxallii soddootifi haal duree jedhamee beekama. Kana keessatti maatiin lamaan haala firoomii cimsataa deemu. Achi keessatti hojiiwwaan bu'aa qabeessa tahan tokko tokkodu raawwatama. Kunis fedhii gaa'eelaa itti fufsiisuu yookiin hambisuu kan murteessuu danda'uudha. Gaa'eela dursanii kan argaman akka kaka'uumsa sirna gaa'eelaa keessatti argamu kaka'uumsa hedduu of keessatti qabatee jira. Kana ilaalchisee Dan Franz Bauer (1977:108) ...also continual Exchange of visting between the homes is encouraged and welcomed especially for feast prepared just for relatives. The people with whom he established this close and long-lastin tie must be chosen deliberatedely Sirni kaka'umsaa yookaan raawwiin gaa'eela duraa kun waliitti hidhannaa maatii gama lamaanii cimsuuf karooraan beekamee kan itti adeemamaa jirudha jechuun ibse. Walumaa galatti adeemsi sirna kaka'umsaa, gaa'ela Lakkoo keessatti kan mul'atu ta'uun bu'uuraan kan ibsameedha. Akka naannoo qorannoo kanatti sangaan ni qalama osoo hin sangaan matumaan keennama. Aadaan Lakkoo adeemsa mataa isaa qaba. Adeemsi kunis akka armaan gadiiti.

Lakkoon marsaa jalqabaa irratti manguddoonni nama lamaafi isaa ol kan tahan jimaa haqaaraa lama qabatanii gara warra intalaa deemu. Yeroo achi gahan wanti isaan jedhan yookaan gaafatan “mayra isinirratti arganne nu magarsaa” jedhanii warra intalaa gaafatu. Warri intalaas wanti jedhan “mayra nutu qaba hidda sadeenin wal isinii mariyyana” jedhu.

Kadhaa marsaa lammaffaa irratti manguddoonni jimaa haqaaraa afur qabatee gara warra intalaa dhaqxi. Marsaa hunda keessattuu warri haasawu gama lamaanuu irraayyu jaarsolii ambaati. Abbootiin dhimmi ilaalatu inuma dhaggeeffatu. Yeroo kana manguddoonni warra gurbaa wanti gaafatu “mayra isinirratti arganne hidda sadeeniin wal-isiini mariyyana” jeettan sana nuuf mariyyattanii jettee gaafatti. Warri intalaas yoo gurbaa jaallatan “eeyyee isinii mariyanne argadha” jedhaniin.

Marsaa Lakkoo sadaffaan akka cidha xiqqaatti ilaalama. Qophii guyyaa kanaatiif warri gurbaafi warri soddaa lafa jala itti qophaa’ee eega. Guyyaan guyyaa faataa yookin guyyaa guduunfaan itti hiikkatu ta’uun beekama. Guyyaa kana manguddoonni jimaa, sukkara kiiloo tokko, sijaaraafi buna qabatanii gara warra intalaa dhaqu. Manguddoonni yeroo kana wanti gaafattu “mayra nuu magarsaa jennee nuuf magarsitan sanif har’a nurraa hiikati nu abdachiisaa” jedhu. Warri intalaa “guduunfaa kennadhaa” jedhanii booda manguddoon gurbaa allamagan jettee warra intalaa harka fuutee teessi. Guduunfaan gara deeratti ol keennamtee achirraa hiramti. Erga harka wal fuudhanii taa’ani manguddoonni gurbaa “soddaafi kophee garaa keessa deeman” jedhu. Kana jechuun waan garaa keessanii hunda waan rakkattan nuu hin dhoksiinaa nutti himadhaa jechuudha. Warri soddaa gafa kana wanti jedhu ”malkaa nu obaasaa gooroo nu bobbaasaa” jedhu. Kana jechuun bakka obaafi lagarratti yookaan malkaafi dheedichatti walgeenyuutti nu eeggadhaa jechuudha. Marsaan Lakkoo (kadhaa) inni dhumaa guyyaa cidhaati. Guyyaa kanas manguddoonni jimaa, sukkara buna, sijaaraafi baaloo qabatee gara mana soddaa deemti. Manguddoonni guyyaa cidhaa kun saddeeta jedhamti. Manguddoonni guyyaa kana wanti gaafatu dheeraa nuuf gabaabsa, beellama nuuf gabaabsafi gabaabaa nuuf dheressa jedhu. Gabaabaa nuuf dheeressaa jechuun xiqqoo nuti qabnu nuuf guddiffadha jechuudha.

Erga gaaffin armaan olii deebii ganda soddaarraa argatte manguddoonni gurbaa akka jettu “maarii nu himaachiisaa nikaah nu godhaa” jetti. “Hayaa himadhaa” jedhu warri soddaa. Erga maarii irratti walii galanii booda nikaan ni qara’ama yookiin ni hidhama. Mana warra soddaa kanatti yeroo nikaan hidhamee booda warra wal fuudhu saniif kanbiraaf waliitti nyaatni aadaa takka dhiyaatee ni nyaatama. Nyaata kana irrattis baaloon yookiin hojjaan dhaabamtee kaasatti qicama. San booda manguddoon afaanitti habbuuyxee itti tuftee warra walfuudhu eebbifti. Yeroo gurbaafi intalli gara mana gurbaati deemuuf gad bahan manguddoo saddeetaa keessaa namni tokko gara mana ol deebi’ee abbaan dhiigaa isa tahuun warra soddaatti of beeksiisa. Sana booda mucayyoo fudhatanii gara mana warra gurbaatti galu.

4.3. Akaakuu Weeduu Lakkoo

Gaaffiilee yeroo afgaaffiin gaaggeefamu odeef kennitootaaf dhiyaatan kanneen armaan gadii akka itti aanutti ibsa faana dhiyaataniiru.

Odeeffannoo keennitoonni gaaffii gosoota weedduu Lakkoo gaafatamaniif deebii yeroo keennan gosoonni weedduu fuudhaafi heerumaa Lakkoo akka Aanaa Gubbaa Qorichaatti gosa shantu weeddiifama. Isaanis: Weedduu Dikkoo, Weedduu Shaggooyyee, Weedduu Dhiichisaa, Weedduu Heelleefi Weedduu Heelleemaa. Akaakuun weedduu Lakkoo haala armaan gadiin ibsamaniru.

4.3.1. Dikkoo

Akkaan odeeffannoo keennitoota irraa argadhetti dikkoon weedduu aadaa Oromoo Aanaa Gubbaa Qorichaa yeroo qophiin nyaataa cidhaaf qophaa’u kan dubarttoonniif shamarran yeroo midhaan daakaniifi mooyyee dhawan yookaan tuman akka dadhabbiin itti hin dhagahamneef kan weeddisaa hojjetanidha. Weedduun kun kan hawwaniifi shamarraan itti fayyadamanidha yookaan

weeddisanidha. Walumaagalatti dubartoonnis tahe shamarraan yeroo mooyyee dhawan yookaan tumanfi daakan akka dadhabbiin itti hin dhagahamneef weeddisaa dalagu. Weedduu kana keessatti immoo, waan adda addaa kaasuudhaan kan jaallatan nifaarsu, kan jibban niarrabsu. Akkasumas, walaloo siyaasaa, waldhabbii, araaraafi kan kana fakkaatan dikkoodhaan niweeddisu. Fakkeenya

Dukkanan duulanii gaa
Dikkoo gaa
Ji'aan godaananii gaa
Dikkoo gaa

4.3.2. Shaggooyyee

Shaggooyyeen weedduu aadaa Godina Hararghee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti haalaan beekamaa yoo ta'u dargaggoonni fi shamarraan yeroo baayee yeroo jala bultii cidhaa kan taphatanidha. Shaggooyyeen cidhaa alattis yeroo ayyaana waggaa ni taphatama. Dargaggoonnifi shamarran jaalala waliif qaban kan ittin ibsatanidha. Weedduu kana kessattis shamarranifi dargaggoonni yemmuu taphatan afaaniin wallisaa harkaan mudhiifi gateetti walqabatanii weeddisu. Dargaggoonni shaggooyyee oggaa taphatan dhiirri gofaree filatee mataatti filaa kaayyata. Marxoo uffachuun billawaa mudhiitti ni hidhata. Dhalaan faaya adda addaa harkatti, mormatifi guratti kaayyatti rifeensa mataa inaannoo dheereffattee dha'hattee taphatti. Walaloon shaggooyyee yaada saba kana haalaan caalaqqisiifti. Weedduu (walaloo) shaggooyyee kanaan walfaarsuu, gammachuu qaban ibsuu, mufannoo ykn gadda, jaalala, seenaa, aadaafi kanneen kana faakkaataniin ergaa dabarfatu. Walaloon shaggooyyee kun qabiyyee adda addaa ofkeessatti qabachuun nidanda'a. Walumaagalatti weedduu shaggooyyee kanaan shamarranifi dargaggoonni ergaa dabarfatu. Fakkeenya

Shaggooyyeen jiigsuma jiiksaa maa hin jiikisnee
Kan jiiksaa hin jiikisne harree maa hin tiksinee
Abboon nama rabbiidha, salaata hin qadeessuu
Kan wajjin nu uume addaan nuu hin fageessuu

4.3.3. Dhiichisaa

Dhiichiisni weedduu aadaa yeroo garaagaraatti gaggeeffamudha. Akka aadaattii dhiichiisni dhiiraan dhiichifama. Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti dhiichisni yeroo cidhaa, guuza, injifannoo adda addaa argameefi yeroo ayyaana garaa garaa kan gaggeeffamudha. Uummanni yeroo dhiichisan ergaa garaa garaa ittiin dabarfata. Haatahu malee kan amma dhiyaatu dhiichisa kan yeroo cidhaa dhiichifamudha. Uummaanni Aanaa Gubbaa Qorichaas guyyaa cidhaa nidhiichisu. Fakkenya

Hurree hemaayaayyoo
Hemaayaayyoo
Boonaa jaleen kumaa
Kumaan si daballiinnaa

Dhiichifnni armaan olii kun yeroo cidhaa kan dhiichifamuufi dhiirotaan kan gaggeeffamudha. Guyyaa cidhaa dhiiroonni gurbaa intala fuudhe dabaaluuf dhufan walitti garagalanii qurxaa yookaan mancaa qabachuudhaan dhiichisu. Asirratti mancaafi qurxaan gootummaa yookaan adaa naannichaa agarsiisuuf malee nageenya booreessuuf miti. Yeroo kanatti geengoo uumuun tokko jidduu isaanii bu'ee itti baasaaf. Kuun jalaa qabee dhiichiisa.

4.3.4. Heellee

Weedduun heellee uummata Oromoo Aanaa Gubba Qorichaa keessatti baay'ee beekamadha. Heellen dhalaadhaan yookaan hawwaniifi shamarranin weeddifama. Heelleen kan weeddifamu guyyaa cidhaati. Yeroo inni weeddifamus gurbaan fuudhu mucayyoo mana warra intalaa oggaa baafatuufi mana maatii isaa yeroo galfatu shammarran hiriyyoonni isheefi dubarttoonni gaa'eela kanarratti argamaniin weeddifama. Gama gurbaa fuudhuutinis mucayyoo fudhatee mana maatii isaa yeroo galfatu shammarraniifi dubarttoota olla gurbaa fuudheen weeddiffama. Heelleen weedduu jaallatamaadha. Keessattuu Oromoo Harargee biratti afoola beekama dha. Fakkeenya

Ilillii ilillii rumaanaa
Meeta daawwiti dukkaanaa
Ililli heelleen harkaa milaa
Meeta daawwiti dukkaan

4.3.5. Heellemaa

Weedduun yeroo cidhaa hellemaan dhira qofaan kan taphatamu yeoo ta'u kaayyoon isaas namoota achi jiran dabaaluufidha. Akkaatan taphni kun itti taphatamus fuula walitti gara galuudhaan cimdii cimidii ta'anii jilbiiffatu, ykn miila dirirfatanii lafa ga'anii tattaa'uu. Baay'inni namoota taphatuu ammo namoota dabaree eggatu sanarratti hunda'a. Kana jechuunis namoonni dabaree eeggatuu yoo jiraatan hanga cimdii 3 – 4tti deemuu danda'a. Tooftaan taphichi itti geggeeffamu, osoo taphachaa jiranii harka gama keessaatti alaa

walagarsiisuudhaani. Kana jechuunis yeoo kan dabareen isaa mirga itti kennee kan irraa fudhatuu bitaa dura qabe, kan itti kenne sun mirgaan galate ykn moo'ate jedhama. Taphni kun haala kanaan dabaree dabareen itti fufa. Kan irra caalaa mirgaan galate itti badhaafama. Yeoo shubbisni eegalu namni tokko isaan keessaa taphicha afaaniin jedha. Warri kaan isaa dhaggeeffachuudhaan isaanis jalaa qabu. Fakkeenya

Ee bari hellemaa
Haa
Helleen lama lamaa
Haa
Inni Gufuu mana duubaa
Haa
Ayyoon kookkoo seetee
Haa
Anaa dubraa boo'uu
Haa
Ayyoon qoonqoo seetee
Hellemoo hellee way hobii Hellee
Hellee way hobii hellee way

4.4. Qaaccessa Qabiyyee Weedduu Lakkoo

Akka odeeffannoo keenitoonni naaf himanitti qabiyyeewwan weedduu Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa isaan armaan gadiidha. Isaanis: Weedduu buhaarsuuf weeddifaman, weedduu nagaa dhaamuuf weeddifaman, weedduu milkaa'inaaf weeddifamanfi Weedduu qabeenyaati.

4.4.1. Buhaarsuuf

Faayidaan afoolaa, guddaan tokko, buhaarsuufi gammachiisuudha. Kana gochuunis mukuu nama baasa, dadhabbii namarraa balleessa, yaadaafi yaaddoo salphisa. Kanaafuu, miidhaa hedduu qamaafi sammuu keenya irraa qolata. Hojii cimaafi dadhabsiisaa keessatti afoolli bifa weedduun dadhabbii irraanfachiisee cimina, humnaa, hamilee namatti hora, onnee namaas dadammaksuufi nama jajjabeessa. Hojii sodaachisaa tokko keessattis laphee namaa kennee sodaa irraanfachiisa. Karaa kanaa, keessumaa weedduun iddoo guddaa qaba. Weedduun fuudhaafi heerumaa Lakkoo buhaarsuuf nitajaajila yeroon isaas dubarttoonniif shamarraan qophii nyaataa gaa'elaa yeroo qopheessan, yeroo jala

bultii, guyyaa cidhaafi kannen kan fakkaatan. Odeeffannoon itti aanee jiru kunis buhaarsuuf fayyada.

- (1) Dikkoo Alii mulluu
 Biyya beeyne bulluu
 Daayituu malli dhibe
 Akka daaytuu sanii
 Mallikoo na dhibee
 Muiiraa callesanii
 Daaroota guutanii
 Dubroo mooyyee tumaa
 Dikkoo hin dhageesanii
 Saani adiin faayaa
 Galu mooraa ibsaa
 Ati faaya kiyyaa
 Maalinan si ibsaa
 Muuza awwaareedhaa
 Qilleensatu dhodhoosaa
 Waan akka jaalalaa
 Garaa nama roraasaa
 Gammoojjii achi gadii
 Huffeen qonnaa hin taanee
 Silaa siifan keennaa
 Nabseen keennaa hin taanee

Dubarttoonni akka dadhabbiin itti hindhagahamneef dikkoo kana taphachaa yeemmuu hojjeetan walaloo adda addaatiin fayyadamuun yaada garaa isaanii ibsatu. Muiiraa calleessanii daarota guutani yoo jedhan muiiraa jechuun gosa mishingaa keessaa isa tokko yootahu, daarota jechuun immoo, waan mishingaan ittiin afuufan yookaan gundoo jechuudha. Weedduu kanaas jiruufi jireenya isaanii seenaa aadaa saba sanaa calaqqisiisuuf walaloo kanatti fayyadamu. Shamarraan jaalala qaban yeroo midhaan daakaniifi mooyyee dhawan yookaan tuman jaalala michuu isaanii wajjiin qaban weedduudhaan niibsatu. Weedduun armaan olii keessaa mucayyoon jaalallee ishiitiif jaalala cimaa qabaachuufi jaalala isaaf qabdu kanas ibsachuuf jechi akka ishee hanqate yaada ibsuudha. As keessatti wanti akka jaalalaa garaa nama roraasuu akka hin jire weedduu kanaan ibsatu. Gammoojjii achi gadii, Huffeen qonnaa hin taanee, Silaa siifan keennaa, Nabseen keennaa hin taanee innaa jaalalakeetii lubbuu kootirraa kan hafe waannin siif hin keennine hin jirtu jechuudha. Lubbuu tooti silaa kan ani siif keennu garuu, lubbuu yookaan namseen keennaaf akka hin taane weedduu kanaan ibsatu.

- (2) Gaafan dur ijoollee dirreetti loon tiksee
Hangi kaarruukeetii dukkaanallee ibsee
Kuma nama keessaa siin taphachiisee
Roobni roobee roobee
Harargee balleessee
Loosha rabbiin uumee
Alangee fakkeessee
Sareen hirpha hin qabduu
Mucuccaattee hin kuftuu
Hojiin warraa hin dhumtuu
Jalaa baddee hin dhuftuu
Halkaan jiin hin jirree
Urjii tokkotu ibsaa
Halkaan badii koottuu
Lubbuu rabbitu tiksaa

Miidhagginni akkuma ilaalcha abbaattii kan murtaayudha. Sababni isaas kan tokkoof miidhagddu/miidhagu nama birootiif miidhagu yookaan bareeduu dhiisuu dandaya. Weedduu keessatti miidhagina walii ibsuuf qaama adda addaa akka fakkeenyaatti fudhatanii wanttoota garaa garaattin fakkeessuudhaan ergaa dabarfatu. Kana jechuun kaarruu ilkaan bareedaa qabaachuusheefi dukkanallee akka tirikaatti kan ibse tahuu weedduu kanaan miidhagina ishee ibsu. Bareedina ishii alangee wajjiin wal bira qabuudhaan miidhagina ishii akka alangaatti bareeddi jechuudhaan ibsame. Akkasumas bareedina akka urjii ibsuu dandayutti fudhachuun ishee yaaduun kan ka'e hojiin kan itti baay'ateefi warra kan sodaatu yoo tahe weedduu kanaan yaada isaanii ibsatu.

- (3) Ani dawaa argee
Dachii jalli manaa
Walille hin amannee
Bar yaada namaa
Walittuu baafannaa
Ani haadan foyaa
Qaqallisetumaa
Osoo firii lamaa
Garbuu qaqalloo wayyaa
Dila akkana roobuu
Dhagaan waa hin magarree
Lola jara kanaa
Manguddoon hin agarree
Luucaa martee akka xaafii toltee
Mormi dabbssaa keetu akka jawwee loltee
Anbassaan' bineesa, si jalattan dheeeysaa
Ta naannoo duumessa dhaloonni kee eessaa

Weedduu armaan olii kanarraa kan hubatamu dubarttoonni dubartii isaan waliin mooyyee tumaa jirtu kan yaada garaa ishee hin beekne yoo tahe weedduu armaan olii kanaan ibsatu. Kana malees, dubartiin sun isaan waliin kan hariiroo hin qabne tahefi iccitii garaa ishii kan dhokfattu yoo taate akka isaan waliin hariiroo uumtufi akka walii galto weedduu armaan olii kanaan sammuu ishee tuqu yookaan ergaa dabarfatu. Akkasumas dubarttoonni yeroo wal lolani osoo hin araaramiin yoo turan akka manguddoon irraanfatan hubachiisuuf weedduu kanaan akka walitti araarsan yaadachiifatu. Waa'ee bareedina ilaalchisee Uummanni Oromoo weedduu shaggooyyeetiin luucaa ishii xaafii toltee wajjin morma ishii immoo jawwee wajjiin walfakkeysuudhaan miidhagina isaani ibsu. Naannoo ishii faarsuuf duumessa wajjiniis ni walfakaeysuu. Bakka jaalaltii jirtuu hudiinu bareedadha jechuun ibsatu.

- (4) Motobiiliin dhuftee daandii balleessitee
 Kee gororri damma tufte balleessitee
 Abboon buna dhaabee muka qoree hin qabnee
 Eessaa natti dhuftee ziiqiyaa xurii hin qabnee
 Warri hula Qunni bu'ee laga oolaa
 Ta mudhii shankooraa fuullee keetiin oolaa
 Darakkuu yaa daree laga lukkuun ceetu
 Har'uman qunnamee loosha lubbuun feetu.
 Galamsiyyoo guddoo keessa ejjedheen mugee
 Kaarruu tee qallayyoo bishaan keessaa dhugee

Weedduun kun kan inni ibsu mukti bunaa qoree hinqabu kun dhugaadha. Jaalala dhugaan waan qabameef akka xurii hin qabneetti ziiqiyaa bira qabee ishii ibse. Gorora ishiin tuftullee anaaf damma jechuun dhaammata. Weedduu shaggooyyeetiin mudhii dubartootas nifaarfamuu. Weedduun kun mudhii mucayyoo faarsuuf shankooraa wajjin walfakeeysee. Yeroo hojii hojjetullee fuullee ishii akka ooluu barbaadu weedduu shaggooyyee kanaan ibsee jira. Ilmii nama uumamaan miidhaginaa faarsuuf feedhii gudda qaba. Weedduun kunis miidhagina ishee loosha wajjiin wal qabsiiseera. Kaarruun ishee haalaan kan bareedu tahuu kan mul'isudha. Shamarranii fi dargaggoonni jaalala waliif qaban ibsuuf jaalalli gubannaa namni nama hinbeekne ta'u isaaa, jaalala guddina abjuunillee akka walitti mul'atan, du'an yoo ta'e malee jaalala isaani kana kan addaan baasu akka hin jirre shaggooyyee kanaan walii ibsu

- (5) Bishaan bishuu maddaa qarsaarra ciisani
Me akka gara kiyyaa suma naa dhisani
Hogga jiini hin jirree bakkalchi goobanee
Dirree ati hin jirree ani irra soomanee
Ani haadaan foya qaqalliseetumaa
Yaada keetiin booyaa calalliseetumaa
Namni muka koree rigaa muratee bu'aa
Namni dubra jaalatee jira gubatee du'aa
Ifanni gaariidha bishaantuu qaalii dhaa
Kootuu afura baafanna wanniin tuun jaarii dhaa
Re'een teenya baddee qaxammee jalattii
Qarxam nahaa godhu morma kee jalattii
Xaafii laga gadii haamii na haamsisii
Yoo simalee kofle waasii na yaamsisii
Ooyiruun teenya guadaa walakkaan buraanaa
Sii jechaafiin dhiisee soddomma quraanaa

Bareeda namu jalalaafi bultiif ni barbadaa . weedduun armaan olii kunis feedhii fi sodaa walaleesaan qabu namni osoo jalaa tuquu baate akka fedhu yaada isaa ibsa. Jaalalaaf wareegamaa kafalamee ibsaa. Fakkeenya itti anus kanuma mul'isaa. Rigaan mukarra jira namni rigaa barbaadee muka koree murata jireenyis jaalala keessa jira. Jaalallii imoo nama ibiidda tuqee fi dubra jaalatee aariidhaan akka gubatu agarsisa. Weeddun kun ilfataan biyya gaarii akka taatee fi achitti bishaan qaali akka taheefi jaalala immoo, jaarii wajjiin wal qabsiisee jaalalaa fi jaarii walfakkeeysee yaada gara keessa jirtu ibsuuf itti gargaaramme .Jaalalli kan itti jabaatee feedhisaa ibsuuf akkas jedha Akka re'een teenya qaxammee jalatti baddeetti aniis morma kee jalattiin baduun du'uun barbaada jedha. Jaalalaaf waadaa seenu isaa ibsuufi qaama isaa maraa ,kofla isaallee ishiif keenuuf waada seenu isaa ibsa. Itti dabaluunis dhimma amantii irra jabaatee hin jirtu jenne amanna weedduu kanaan garuu, jaalalaaf jecha barumsa quraanaa akka dhiisan weedduu kanaan ibsuu.

- (6) Halkan halkan waan badee hin arganii
Yaada garaa kiyyaa dirmammuu hin arganii
Gufuu karra duraa ijoolleen kookoo seetee
Aanaa dubraa boo'u ayyoon qoonqoo seetee
Namni du'uu hin galuu numa awwaalanii
Dhukkubni koo suma natti wallaalanii
Re'ee teenya keessaa shaanyoon hokkoltuudhaa
Silaa wajjiin galla ayyoon lolloltuudhaa
Daaloon qarree bu'ee, kan bu'ee hin fuusfinee

Aabboon na jaallatu, kan sii nanfuusifnee
 Asabootiin ganna maaf ittii hin bobbaafannee
 Gosa tee jaalladhe maaf naan moggaafannee
 Kammoonan bari'e qorichaan halkaanii
 Garaa yaanni dhaane dirmammuu hin arganii
 Kiyya asii miti waajji beeytu hin beekuu
 Hamartii jaalalaa natti keessu hin beekuu
 Aalaan ooyruu teenyaa fandisheen aalaahē
 Silaa suman fuudha shagaanatu qaalahee
 Kalee Ciroon oolee qamadiin saddeetii
 Gaangee korii koottuu zinnaarii abbeetii

Halkan keessa waan bade hin barbaadan. Barbaadaniis hin argatan. Nama jaalalaan qabamee garuu itti dirmataniis wall'anufi yaada garaa keessaa arguun hindanda'amu yaada jedhu qaba. Itti aansuudhaanis Gufuu karra duraa ijoolleen kookoo seetee, Aanaa dubraa boo'u ayyoon qoonqoo seetee Yaadni jedhu kun jalalaan qabamee gurbaa booyaa jiru haati nama deessellee beekkuu akka hin dandeenye ibsa. Weedduma armaan olii kana keessattii mucayyoo jaallattulee fudhatee galuu barbade sana maatiin akka isa hin dhiifnef jaalala ishiif qabu irraa kan ka'e gurbaan ishii fuudhuu waan barbaadeef mararfachuuf bifa kanaan jaalala isaa kan ibsatudha. Jaalaluma ishiif qaburraa kan ka'e gosa ishiiti moggaafamuu kan barbaade tahuu ishiitti ibsachu, keessi isaa jaalalaan haalaan waan tuqameef quqama isaa dirmammuu wajjin wal qabsiisuun jaalala hamaafi kan namarraa hinmul'anne akka tahefi jaalala ishii malee wanti biraa isa fayyisuu akka hin dandeenye kan agarsiisudha. Gama biroon weedduu armaan olii keessaa sarara lama fudhannee yoo ilaalle "Aalaan ooyruu teenyaa fandisheen aalaahē, Silaa suman fuudha shagaanatu qaalahee" ergaan weedduu kanaas silaa akka jaalalaa sumaan fuudha garuu, uffanni shagaan jedhamu gatiin isaa waan qaalahef bituu akka hin dandanye ibsachuufidha.

- (7) Ooyruu teenya guddoo maraaraan facaafannee
 Maraatu jaalalaa waliin wal galaafannee
 Aabboon jimaa dhaabee
 Muka namni nyaatu
 Rabbumatu nuu goodhee
 Nama namni yaaduu
 Aalaa ooyruu teenyaa
 Qaqqallaa moggaa
 Qaadhimaa sababaa
 Koo ofirraan sharafaa

Jiini hin bane jeettaa kan nu gubbaa gahee
Waa na hin yaannee jettaa kaniin baatii gahee.
Sagaleen na baddee qooqni kiyyaa mitii
Siin jaalladhee malee ati tiyyaa mitii
Luukkicha diimaa qooxii gubbaa galuu
Loosha likkii tiyyaa fudhee siin haa galuu
Yaa bishaan gobeellee gurraacha akka gaazaa
Hundaan hin kofliin kaarruuntee qisaasaa
Baaqeelli ooyruu teenyaa dhaddeen nyaattee
Nuti waliin yaana joollee sareen nyaattee

Weedduun armaan olii kun nuti lameen keenyayyu jaalala cimaa wal qabsiifne jechuudha. Kana jechuun silaa shamarran nama hin yaadan dhirumatu isaan yaada yookaan qaaloamina isaanii kan ittiin ibsatanidha. Kan gurbaan qaadhimaa warri isaa isaaf qaadhiman kan hinjaallanneef qaadhimaa biraa baafachu akka barbaadduu nama waliin weeddisu saniitti kan ibsatuudha. Sagaleen na baddee, qooqni kiyyaa mitii, Siin jaalladhee malee, ati tiyyaa mitii. Weedduun kun nama ishiin weeddistu sanatti qaadhimaa qabaachuushee himuu isheti. Weedduma armaan olii keessatti yeroo inni akka malee itti siiqee weeddisu qaadhimaan ishii waan hinaafuuf akka isaan walitti hin mufaannef qaadhimaa qabaachuushee kan itti himtudha. Jiini hin bane jeettaa kan nu gubbaa gahee, Waa na hin yaannee jettaa kaniin baatii gahee. Ergaan weedduu shaggooyyee kanaas kan haalaan adda turreerraa akkamitti na hin yaadne naan jeettaa jechuudhaan yaada isaa ibsata. Dardarrii tokko osoo kaadhimaa namaattii sirbaa jiruu yoo jaallate sin jaalladhee malee ati kaadhimaa nama biraatii jechuudhaan ergaa dabarfata. Weedduun kunis intaltti gurbaa jaallatte jaalala ishii itti ibsachuufi garaa ishee laaffisachuuf kan dhimma itti bahanidha. Kunis anaafi siitu hiriyyaadha fudheen siin galadha jechuu isaati. Weedduun “Yaa bishaan gobeellee gurraacha akka gaazaa, Hundaan hinkofliin kaarruuntee qisaasaa” jedhu kun kan ati kofluu qabdu ana qofaa wajiin tahuu qaba malee, nama biro wajiin hinkofliin yaada jedhufi kofli ana malee kofaltu akka gatii hin qabne ergaa dabarfata.

4.4.2. Seenaa Dhaamuuf

Jireenyi adduunya kana keessatti walarguun akkauma jirtuutti addaan bahuuniis ni jira. Qabiyyee weedduu keessaa inni kan biraan seenaa dhaamuu kan jedhamudha. Weedduun fuudhaafi heerumaa Lakkoo kan hiriyoonna ishee gorsa, hawwii isheef qaban,

akeekkachiisa, jaalala isheef qaban, yaadachiisa addaa addaa ittiin ibsataniidha. Weedduun kun jalabultii cidhaatii kaasee hanga gaafa cidhaatti wallee garaa nama raasuun makamee kan dhiyaatudha. Akka Oromoo Gaamoo Aanaa Gubbaa Qorichaatti weedduu sirna gaa'elaa Lakkoo gegeeffamu keessatti jaalalafi iddoo guddaa kan qabudha. Weedduu seenaa dhaamuu kana intalli heerumtu guyyaa cidhaaf torbee sadii amma ji'a tokkoo hafee jiru keessatti iriyoota ishee wajjin kan walii dhaaman ta'ee amma gaafa cidhaatti walitti fufiinsaan galgala galgala yeroo hundaa gara mana warra intalaatti kan weeddifamudha. Seenaa dhaamuun kan mucayyoo heerumtuuf hiriyoonna ishee ittiin wal gorfatu, walbarsiisu, amala badaas ittiin qeequ. Weedduun kun yeedaloofi jechoota garaa nama nyaatuufi gurra dhaggeeffataa qirqiduun dhiyaata.

- (8) Garbuun ni nibilchaataa shimbirroon ni nyaattii
 Yaa hiriya tiyyaa wal-dhabnee nagaattii
 Olqabee gadi qabee dhagaa quncee dhabee
 Sobeetiin sassobee garaan sabrii dhabee
 Bishaan bishuu madda waabee jalli garbaa
 Jirannu walgaraa dunuu qabriin addaa
 Abboon nama rabbiidha, salaata hin qadeessuu
 Kan wajjin nu uume addaan nuu hin fageessuu
 Loon keenya gabbatoo qarree waa hin bu'anii
 Dhukkubsatan malee yaadaan waa hin du'anii
 Goofareen tiyyumaa filaan mukaayumaa
 Sumaan jaall'e malee koo qalbiin fayyumaa
 Ibiddaan bobeessa jalaan barbadeessaa
 Na jibbitu hin beeku ofin jajjabeessaa
 Burjaanni hin dulloomu citee badu malee,
 Ani si jalaa hin hafu du'ee badu malee
 An du'ee hin agarree dachii jallii manaa
 Kan addaan nuu baasee Rabbii mitii namaa

Garbuun facaafamee bilchaatuu waan hin ollee garbuu bilchaatee immoo shimbirroon ni nyaatti kun dhuga dha. Dardarriifi shamarris ganda keessa kan waliin guddatan yeroo keessaa gargar bahu hin olaan. Hunduu yeroo qaba: walargu, walbaruu, wal dhabuufi addaan bahuun yeroo qaba. Yeroo hunda feedhiin ilmaa namaa hin guutamtuu. Gargar bahun hangam ulfaataa ta'ulee, filannoon biraa hinjirtu nama addaan bahan nagatti jeechuun dirqaqma. Olqabaniis gad qabaniis dhagaan quncee hin qabuu. Weedduun kunis hanga fedhe of sossobuus yaada walii irraanfachuu garaan isaa sabruu yookiin obsuu akka hin dandeenye ibsa. Sossobanii olaniis garaan yaada qabu sabbaruu akka hin

dandeenye agarsiisaa. Burjaanni hin dulloomu citee badu malee, Ani si jalaa hin hafu du'ee badu malee. Weedduun kun yoomiyuu taanaan abdii hin kutadhuu lubbuun yoo du'uu baatan akka wal arganidha. Akka carraa tahee lameenuu yoo du'an immoo,qbriin (awwaala) isaanii adda addaan akka awwaalaman ibsa. Goofareen tiyyuma filaan mukaayumaa,Sumaan jaall'e malee koo qalbiin fayyumaa Weedduun shaggooyyee kun sirraa adda bahuu kiyya malee maraatumaarraa qalbiin kiyya fayyaadha yaada jedhu ibsa.

- (9) Karaarra hin laalin karaarra hin laalinii
 Haadha abbuu faaxee dagattee hin yaaminii
 Safii sutaan migiraa sutaan migiraa
 Suta deemi addee qoreen sidiraa
 Qa'een ati deemtu sibiraa
 Sagalee sagalumaa qofaa ijoollee ilmoomaa
 Ilmoomaaniin si jaalladhe maalayyaa dardaroomaa
 Bishaan aduurra afeen goggsuu dadhabee
 Kan biraa nin sabree seenaa keetiin sabruu dadhabee
 Dukkanaan duulanii
 Ji'aan godaananii
 Abboon burree qalee
 Burree akka daalotaa
 Garaan rafuu didee
 Halkaan dhadhaabbata
 Dhagaan daakuu cabee
 Willee yaanni qabee
 Yaa hiriyyaa kiyya lafan nan sirbe
 Yaa hiriyyaa kiyya lafaan na mare
 Haadha ofii dhabuun
 Haadha ormaa dhaquun
 Nama naasiisaa

Weedduun armaan olii kun yeroo mucayyoon heerumtu yammuu manaa baatu dargaggeessifi shamarran gama ishii gargar ba'uu isaanitiif gadda isaanii ibsuuf haadha ishii jajjabeessuuf heellee kanaan fayyadamu. Weedduun kun dubartiin yookaan shamarri tokko jaalala hiriyyaa isheef qabdurraa kan ka'e weedduu kanaan ibsachaa jaalala ishee irraanfachuu akka hin dandeenye weedduu kanaan ibsachuu nu hubachiisa. Burree akka daalotaa, Garaan rafuu didee, Halkaan dhadhaabbata. Weedduun kun jaalala hiriyyaa isaanif qabanirraa irraa kan ka'e garaan isaanii halkanillee hirriba bareedaa rafee akka hin bulle hiriyyaa isaanitti ibsachuu yookaan himatu.

- (10) Yaa okkotee danfii
Kanaan daaken marqaa
Yaa tulluu gadi jedhii
Namaan yaaden argaa
Awwaaree awwaaree
Yaa hallayyaa qileedhaa
Boochee na boochiftee
Imiimmaan diliidhaa
Handoodee handoodee
Bofni loo'ee loo'ee
Handoodeerra ciisee
Garaan boo'ee boo'ee
Obsa na fixachiisee
Kana ittumaan dhiisee
Mugeen gad ciisaa
Akka nama du'ee
Kee maqaa nan dhiisaa
Yaa karaa dheeraa kan labbaa hin qabnee
Yaa garaa jaalalaa gowwaa sabrii hin qabnee
Diimaan qonna didee qonnatti dhidgiimsaa
Garaan sabrii didee cirracha liqimsaa
Sareen hirpha hin qabdu mucuccaattee hin kuftuu
Hojiin warrakee hindhumtu jalaa baddee hin dhuftuu
Halkaan jiini hin jirre urjii takkatu ibsaa
Halkaan badii koottu lubbuu rabbitu tiksaa

Jiruufi jireenya keessatti waliin jiraachuuf fuudhaafi herumni wan hin hafnedha. Dubartiin yookaan shamarri tokko umuriin ishee gaa'elaaf geenyaan dardara ishee jaallateen gaa'eela raawwatti. Yeroo kanas maatii irraa dhalateefi hiriyyoota olla ishee dhiiftee jireenya haaraa nama hin beekneefi ollaa hin beekne waliin jireenya haaraa eegalti. Kanaafuu weedduudhaan yoo ibsatan, Yaa okkotee danfii, Kanaan daaken marqaa, Yaa tulluu gadi jedhii, Namaan yaaden argaa jechuudhaan waan akaa tulluun walargaa isaan dhorketti weedduudhaan shamarraanfi hawwan keessaayyu gargar bahiinsa mucayyoo heerumtee weedduudhaan yaada isaanii ibsatu.

- (11) Ilillii ilillii rumaanaa
Meeta daawwiti dukkaanaa
Ililli heelleen harkaa milaa
Meeta daawwiti dukkanaa
Teetis haafu hin taatuu
Tiyyaas haafu hin taatuu
Nu lachuu lootorin nu haabaatuu.
Namni biyyaa bahee biyyaa gagaafataa
Hamarti jaalala tami naa baafataa.

Addee kiyya dhufaan jiraa
 Lubbu xiqqoo dubaan jiraa
 Duba manaa dhufaan jiraa
 Abban biyyaa maali ja'a
 Laali ja'a jira Oromoo laali ja'a
 Addee sumaan ja'a eeysatiin haafaa
 Addeen Oromoo addee biyya eeysattin haafaa
 Siitu kaata huccuu dubaa situu kaataa
 Boona Oromoo addee teetuu siin dubbataa
 Jira Oromoo lamii teetuu sin dubbatuu.
 Faranjii adaadii yaa warra karaa tolchuu
 Hiree sii qajelche mijaallee sii haa tolchuu
 Nagayaan sii haa galchuu
 Hobii hobii hadasoo libaanataa
 Buqeen saaran cite hadasoo libaanataa
 Ta deebitee hin dhalee hadasoo libaanataa
 Addeen karraan qaartee hadasoo libaanataa
 Hadas hulaa duraa
 Hin muriin naa sii muraa
 Hin yaadiin naa siin jiraa
 Karaarra hin laalinii karaarra hin laalinii
 Haadha abbuu faaxee dagattee hin yaaminii
 Tabbā gaaraa sutaan migiraa sutaan migiraa
 Suta deemi addee qoreen sidiraa
 Qa'een sibiraa

Weedduu Lakkoo keessati heelleen beekamadha. Weedduun heellee dhalaadhaan
 yookaan hawwaniifi shamarraniin weeddifama. Heelleen kan weeddifamu guyyaa
 cidhaati. Heelleen eergawwan gara garaa dabarsuufi keessattuu Oromoo Harargee biratti
 afoola beekama dha. Weedduu heelleedhaan nagaa dhaammatu. Muacayyoo heerumtee
 yammuu manaa baatu shamarranfi hawwaan kanneen olla wajjin guddataniifi hiriyyoon
 naannoo ishii gargar ba'uu isaaniitiif gadda isaanii ibsuuf haadha ishii jajjabeessuuf
 heellee kanaan fayyadamu. Qorqorroo dhayii addeessii,

- (12) Si maali feeta si maali feetaa
 Faayoo abaluu zinnaara meetaa
 Qorqorroo dhayii naaf addeessii
 Hadara faayoo naaf jabeessii
 Hawaashtu guutame haroo haramayaa
 Faayoon boontu dhufte teessoo lafa kaayaa
 Hiddii hidda buqqaafatan wayyaa
 Faayoo isaa jabeeffatan wayyaa

Agamsa murittaa dame akkam godhittaa
Ifii heerumittaa ana akkam godhittaa
Xayyaarri xixiqqoo dooni doonii
Guyyaan keetii faayoo booni boonii
Quncee quncaafadhuu manaan dagalfadhuu
Dagaleen tee kaatee mudhii jabeeffadhuu

Adaraa faayoo naaf jabeessii. Weedduun kunis waan isheen keessa galu qorqoorroo ijaariiti mucayyoo haalaan nuuf qabi jechuudha. Itti dabaluunis weedduun armaan olii kun intala farfachuun bakka deemte sanattii haala dubbanaa, haala deemsashee, bakka deemte sanatti akkaataa olla wajjin waltahuun jireenya jiraattuufi mijaa yookaan faanni si haatolu jechuudhaan weedduu kanaan ergaa dabarfatu.

4.4.3. Milkaa'inaaf

Weedduun Lakkoo milkaa'inaaf nitajaajila. Milkaa'ina jechuun waan karoorfatan sana argachuu jechudha. Milkaa'inaafis weedduun dhiichisaa kan dhiichifamuudha. Dhiichifni kan gaggeeffamu dhiirotaani. Guyyaa cidhaa dhiiroonni gurbaa mucayyoo fuudhate galu wajjin deemuunifi mana warra gurbaati gurbaa dabaaluuf walitti garagalanii qurxaa yookaan mancaa qabachuudhaan dhiichisu. Asirratti mancaafi qurxaan gootummaa yookaan aadaa naannichaa agarsiisuuf malee nageenya booreessuuf miti. Yeroo kanatti geengoo uumuun tokko jidduu isaanii bu'ee itti baasaaf. Kuun jalaa qabee dhiichiisa. Odeeffannoon itti aanee jiru kunis Milkaa'inaaf fayyada.

(13) Hurree hemaayaayyoo
Hemaayaayyoo
Boonaa jaleen kumaa
Kumaan si daballiinnaa
Hoo hayyee
Babal'aa baala waddeessaa
Kiyya qurxaan si addeessaa
Ho hayyee
Oromoon tuuta kannisa
Biyya ofii maaltu gadhiisaa
Ho hayyee
Oromummaan saba keenyaa
Oromiyaan biyya teenyaa
Ho hayyee
Ogomodii baalli shokomsee
Kiyya qurxaan sibokoysee

Hoo hayyee
Buraa sayyoon
Nama nyaattii
Loolli eeboo
Hayyeeboo geessee loollaa

Dhiichifnni armaan olii kun yeroo cidhaa kan dhiichifamuufi dhiikotaan kan gaggeeffamudha. Guyyaa cidhaa dhiiroonni gurbaa intala fuudhe dabaaluuf dhufan walitti garagalanii qurxaa yookaan mancaa qabachuudhaan dhiichisu. Asirratti mancaafi qurxaan gootummaa yookaan aadaa naannichaa agarsiisuuf malee nageenya booreessuuf miti. Yeroo kanatti geengoo uumuun tokko jidduu isaanii bu'ee itti baasaaf. Kuun jalaa qabee dhiichiisa.

(14) Murti-guutoo koottu mirree
Koottu mirree
Lafa dhiiti laaluu guutuu
Murti-guutoo koottuu mirree
Hammarreessaa
Mayra badheessaa
Lola loon keessaa
Sirraan dhorkuu
Sittin dhiisaa
Murti-guutoo
Koottuu mirree
Lafa dhiiti laalu guutuu
Hoo hayyee
Gufuu jirimee tuutaa
Faayoo ejjanni suutaa
Hoo hayyee
Haamtuun qaliifnaan hin cabnee
Baanaan hiriya hin dhabnee
Hoo hayyee
Aruuza kophee meetaa
Mee akkam na godhu feetaa
Hoo hayyee
Dawwadhu daawwadhu
Boonatu daawwitii qabaa
Boonaa Oromoo sabaa
Boontuu Oromoo sabaa
Siituu jeeyna abbaa qabaa
Hoo hayyee
Beekanii beekanii
Boonaan ilma abbaa beekanii
Hamarreysaa

Dubbisee gurbaan rasasa
Hamarreysaa
Hoo hayyee

Weedduun armaan olii kun dargaggoonni gama gurbaa fuudhuu walitti ba'uun gurbaan yookaan gooftaan mucayyoo saddeeta waliin fudhatee gara mana isaa galu wajjin dhichisuun gurbaa dabaalu. Gufuu jirimee tuutaa, Faayoo ejjanni suutaa. Weedduun kun mucayyoo fudhatani sun kan bareeduufi qalbii qabeettii tahuu ishee hubachiisuuf uummanni Aanaa Gubbaa Qorichaa guyyaa aruuzaa mucayyoo fudhatanii galan akkas jechuun dhiichisu.

(15) Hamarreysaa xalalchanii
Addeen meeta baysanii
Booni gaa aaddee
Boonnii siin malee
Aayyoo guddiftu dubraa
Gurraan si dhageessisaa
Geeysee boobaa

Gama biroon intala gurbaan fuudhe gara mana isaatti erga galfatee booda mucayyoo irraa kan durbumaa argate tahe kanneen gama gurbaatiin mucayyoodhaaf miinzee yookaan waayila tahan dardara dabalachuun mucayyoon karaa namuusaa qabuun akka gudiisaniifi kan mucayyoo irraa barbaachiisu waan argameef hadha mucayyoo kan ittiin faarsaanidha.

(16) Ee bari hellemaa
Haa
Helleen lama lamaa
Haa
Inni Gufuu mana duubaa
Haa
Ayyoon kookkoo seetee
Haa
Anaa dubraa boo'uu
Haa
Ayyoon qoonqoo seetee
Hellemoo hellee way hobii Hellee
Hellee way hobii hellee way

Weedduun heelleemaa armaan olii kun kan dhirootaan weeddifamu yoo tahu ani jaalalaan daran qabamee booyaa jiru haati kiyyammoo qoonqoof wanaan booyu itti fakkatee. Anaaf garuu rakkoo kiyya namni naaf hubate hinjiruu ani shamarra gaa'eelaa geessee barbaadanii osoo nafuusiisan yookaan osoon mana godhee nin fedha yaada jedhudha.

(17) Ee bari hellemaa

Haa

Hellee lama lama

Hellemaa hellee way hobii hellee

Hellemaa hellee way hobii hellee

Ee bari hellemaa

Helleen lama lamaa

Nan jarjaraa dafii

Ani mugee nan rafaa Madaabe naa afii

Madabee jaalalaa koottu na cinaa rafii

Hellemaa hellee way hoobii hellee

Hellemaa hellee way hoobii hellee

Ee bari hellemaa

Helleen lama lamaa

Haati dubraa hamtuun tan leeylii qafaatuu

Abbaan dubraa hamaa kan subii salaatu

Kan akkasii hin feenuu haa nurraa fagaatuu

Haa

Hellemaa Hellee way hobii hellee

Hellemaa hellee way hobii hellee

Weedduun armaan olii kunis dargaggeessi dubra barbaadu qe'ee maatii dubraa qabaniirraa hin fagaatu. Yeroo gurbaan mucayyoo barbaacha dhaqu yeroo hunda yeroo maatiin hiriba ka'ani abaan warraa salataaf waan ka'uuf sababa kanaan haati mucayyoo hiribaa damqatee yookaan hirriba keessaa akka dhageessuufi yeroon kun immoo gurbaa gurbaa mucayyoo barbaaduuf gufuu isatti waan taheef sa'aa inni barbaadu kanatti guyyaa tokkollee akka hinmilkoofta agarsiisa.

4.4.4. Barsiisuuf

Weedduun Lakkoo barsiisuuf nitajajjila. Barsiisuu yeroojeennus jireenya hawaasaa keessatti wantoota garriifi gadhee jiru sana keessaa ergaa darbaa jirurraa ofitti fudhachuun kan gaarii tahe duukaa bu'uu kan badaa tahe immoo irraa barachuun of sirreessudha. Weedduun kan gurbaa fuudhu ittiin arrabsuun dargaggeessa hin tattaafanne ittiin qeequuf tajaajiludha. Weedduun warra intalaatti weeddifamu yeroo hunda gurbaa

fuudhuufi maatii isaa qeequuf qophaawa. Amalli gaarii inni qabuufi hojii garii inni hawwaasa keessatti qabu qabeenyaa yoo qabaate, nama jireenyaaf tattafatu yoo ta'es mana warra intalaatti tasa hin faarfatamu. Haala jireenya isaa, dandeettiifi dadhabina isaafaa kaasuun arrabsu. Mudaa malee gaarummaa inni hawwaasa kessatti qabu maqaa hin dhaa'amu. Kunis dargaggoota kan gara fuula duraatti cidha geggeeffataniif ofeeggannoo kan ta'udha jechuudha. Yeroon isaas yeroo jala bultii, guyyaa cidhaa, guyyaa balbala qabaa fi kan kana faakkaatanidha.

Akkuma shamarran saddeetaa weeddisanii gaggeessan ammo yeroo saddeetni mucayyoo fidanii dhufanis, shamarraan gama gurbaa weedduun simatu. Kunis baay'inaan arrabsoodha. Arrabsoon intalaa kunimmoo gurbaan guyyaa mana isheetti waan arrabsamaa ooleef ammammoo hiriyyoonni gurbaa dabaree isaanii kan ishee arrabsaniidha malee waan badaa ykn hammina biraa yaadanii miti. Gabaabumatti weedduun kun wanti isaan agarsiisan mana maatii mucayyoonti waan gurbaa muudateef gammachuu gaafa cidhaa kan isaanitti dhagaahame kan ittiin isbaaniidha. Weedduu gurbaan mucayyoo fidee qe'ee maatii isaatti weeddifamu kun balbal-qabii jedhama. Balbala qabii jechuun aadaa Lakkoo fuudhaafi heerumaa keessatti yeroo saddetni intala fidanii dhufan hiriyyoonni gurbaafi obboleettiin gurbaa ulaa irra dhaabatanii akka ol hinseenne weedduudhan ulaa cufanii intala arrabsu. Warri weeddisan kunis waan gaafatan qabu. Kunis qarshii ykn goromsa yoo kennameef malee ulaa hingadhisani. Odeeffannoon itti aanee jiru kunis barsiisuuf fayyada.

- (18) Ulee bituu
Hin deebituu
Intalee suutuma deemii
Ani dubra beekaa
Dubra akka kootii
Iji goraadhaa
Harmi dalluudhaa
Ani nadheen beekaa
Nadheen akka kee
Iji baaduudhaa
Harmi dalluudhaa
Manni maa jigaa
Utubaa malee
Harmi maajigaa
Udumaa malee.

Jechuun intala heeruma dhufte arrabsu. Hindeebituu intalee suutuma deemii kan jedhanii hiriyyoonni gurbaafi obboloonni isaa intala arrabsan kana gara maatii keetti kanaa booda hindeebitu asumatti waan haftuufi hin jarjarinii suuta jedhii deemi kan jedhu ergaa dabarsa. Ergaan weedduu armaan olii kanaa akka aadaa Oromootti durbi utuu hinheerumin qarree ishee eeggattee akka jiraattu kan agasiisuudha. Kana malees, beekumsa uumamaatiin hawwaasa keessatti durbi durbummaa qabdu maal akka fakkaattuufi kan durbummaa hinqabnemmoos boca akkamiifi bifa akkamii akka qabdu agarsiisuuf, akka shamarran qulqullummaa yookaan qarree isaanii eeggatani weedduudhaan ergaa dabarsu.

(19) Warri keenyaa hoo
Gaagura buusuu
Damma nyaachuufuu
Wayyoo yaa intalee
Warri keessanoo
Guyyuma yuusuu
Nama nyaachuufuu

Walaloo weedduu kana keessatti “nama nyaachuufuu” jedhu kan agarsiisu sanyiin warra intalaa budaa ta’uu ykn karaa ijaa kan hamaan ta’uu mul’isa. Akka armaan olitti ibsuuf yaalletti namni akkas jedhamee arrabsame kun dhuguma sanyii budaa jechuu miti. Kun alaaltummaa agarsiisuu hin danda’uu

(20) Ani shaashii hin hidhuu hidhuu waa hin jibbuu
Bakka wayyaan jirtu na ergan waa hin jibbuu
Ani niin wallisaa kan hin wallifne seetaa
Hidhaan mudhii teetii waraansilleen meeta
Ibroo jalee tokko kan fuula mixaaxaa
Dalagatee hin qabu qiixxaa dubraa nyaataa
Na’am dhugaa rabbi dalagaan niin dhiisee
Dhooqoo fuula keeti bishaantu itti ciisee
Xurii mormaakeetii buqqee torbaatu jiisee
Ani muutaan feedhee mummurii naa galchii
Doofni dhabee hin beekuu kabaltii galchii
Gaara kana gubbaa mukatu dhadhaabataa
Dubra mata hin qabnee gurratu dhadhaabataa
Shaggooyyeen jiigsuma jiiksaa maan jiiksinee
Kan jiiksaa hin jiiksine harree maan tiiksinee
Ani mooyyeen tumaa dunguguraan nyaachisaa
Ani gowwaa hin jaalladhu nagayaan yaachisaa

Iisa re'ee hinqabu hoolota yaafataa
 Duraa hin deddemin gowwaan ni maraataa
 Mata qomaa lagaa
 Buubbeen walaawaltee
 Kan kaadhimaa gowwaa
 Dachiin garaangaltee
 Barbaree dikee irra dhaabanii
 Diimate akka foonii
 Gadheen wallee hin beeknee
 Gadoodde akka loonii
 Sololiyaa burree gogorrii daalattii
 Nama dubbii sirrii hiriyyaan jaallattii
 Kammoonni tabbaa
 Tabbajalaa labbaa
 Eessaa as ejjettaa
 Xuuxxoo afaan arbaa
 Dhamaatuun mariin alaa halkaan yayyatee
 Dubri sobe sosobee mooyyee tumsiisee

Jireenyi addunyaa keessatti qabeenyi iddoo olaanaa qaba. Namni qabeenya qabu jireenya hawasaa keessatti ulfina gudda qaba. Yoo uffatte itti bareeda yoo dubatee namu ni dhageefata. Feedhii isaa gutachuufiis hawaasa keessatti fudhatama qaba. Weedduu shaggooyyeetti fayyadamuun qabeenya ilalchisee waanti jedhamu akka armaan gadiidha. Weedduun armaan olis qabeenyaan nama wayyaa tahe bultiif filamadha. Nama qabeenya wayyaa qaburraa yoo naaf kaadhiman nin fedha yaada jedhuu qaba. qabeenya maatii isheetin wanti ishiin mudhiiti hidhate waan bareedaa tahuusaa faarsuuf jecha qabattoo akka meetaatti fudhachuudhaan ibsame. Dargaggoonni fi dubartoota bifa isanitiin ,qabeenyaan, sagaleen gowwummaa isanitiin yoo tuffatan shaggooyyee dhaan itti himu. Tuffi namoota oduu jaallatan goowwaafi namoota hojii hinhojaaneetiif qaban weedduu shaggooyyee keessatti ibsuf akkana jedhu. Weedduun kun tuffi isaani ibsuuf jalee tokko jedhani moggaasan fuula isaas mixaaxa wajjin wal fakkeessan. Namni dalagtee hin qabnee hin bareedu jechuu isaanitii. Kun immoo qaama isaa keessaa fuulli isaa akka hinbareeneefi mormmi isaa dhiqatee akka hin beeknee xuriin akka irraa mul'atu ibsa. Nama doofa (goowwa) tahees hawaasa Oromoo biratti kabjaa hinqabu wallaloo shaggooyyee keessattis uummanni tuffi isaani ibsuuf weedduu kanatti fayyadamu.

(21) Barbaree dikee irra dhaabanii
 Diimate akka foonii
 Gadheen wallee hin beeknee

Gadoodde akka loonii
 Simooyyeen maal naseeteegaa
 Dardara goobee naseeteegaa
 Nadhoo ulfoofte naseetegaa
 Gaara kana gubbaa citaan birkii birkii
 Maal jedhee naa dhaame wanni cittoo milkii
 Barbareen Hirnaa lama dhalti barii
 Hiriyaan zabanaa nama ganti barii
 Hucuun narraa dhumte maa naa hinbinee kutaa
 Nasossobuu dhiiftee maa naa hinhimne dhugaa
 Halkan hin deemini wahii nama yaamaa
 Jaalattee hin ganiin du'aatu nama samaa
 Mixaaxisoo guddaa qonnee kan yakka hin qabnee
 Hundumaaf kofalta kofla jazaa hin qabnnee
 Ani hin nyaadhuu midhaan quufee bar na gahee
 Namaayuun kofaltee garaan na boobaa'yee
 Asgubeen bilchaatte amma beela baataa
 Guftaan sirra geeysee amma beera taataa
 Itillee guraacha fiixa qabii hafii
 Barana hin heerumtu dugdaan galii rafii

Weedduun kanaan ibsame kun nama shaggooyyee jigjgsuu hinbeekne tokko ciguu yeroo barbaadan kallattiin isa arabsuu irra bifa kanaan kan arrabsaan yootahu, weeddu hin beektu ofirraa galii harree tiksii jechuudhaan tuffii yaada garaa isaanii keessaa qaban weedduu kanaan ibsatu. Uummata Aanaa Gubbaa Qorichaa biratti namni hojii hinjaallanne, nama sobu, nama gowwaafi nama oduu jaallatu ni tuffatama tuffii kanas weedduun ergaa isaani weedduu ergaa dabarfatu. Gama biraatin kun shamarraan akka nama gowwaatti hin heerumnefi hiriyyaa gowwaas akka hin qabanne hiriyyoonni weedduu kanaan kan gorsanidha. Weedduun kun shamarraan kaadhima gowwaa akka hin qabanne yookaan akka hinsaayibne kan ibsu yoo tahu, shammaarraan kaadhima gowwaa qabatan yeroo hunda kan qaana'an tahuu agarsiisa. Namni wallee hinbeekne yookaan sagalee bareedaa hin qabne akka looniiti gadooda jechuudhaan warra kaadhima gowwaa sayibaniif weedduu kanaan dhaamsa isaanii dabarfatu. Kan immoo, hiriyyoota biratti wal sobuun fudhatama akka hin qabne kan namattii mul'isuufi nama kijibu hiriyyaan isaallee akka hin jaallanne kan ibsudha. Namni dubbii sirrii kan jedhu nama hinkijibnefi nama hinsobne yoo tahu namni akkasii hawaasa keessatti fudhatama qaba yaada jedhu ergaa isaanii ibsatu.

Akkasumas weedduun armaan olii kun mooyyee fakkeessudhaan ani humna gahaan qaba maal na seetaan yookaan nama dadhabaa nan sehinnaa jechuudhaan hiriyyaa ishii keessatti xiiqii hojii uumuuf itti gargaaramaniidha. Faayida afoola keessa inni guddaan naamuusa gaarii barsiisuudha. Jjirufi jireenya keessatti gochootaafi ilaalchaa uummataa miidhuu danda'an afoolaan gargaaramu. Naamuusa gaarii tahani immoo daranuu akka babbal'atanfi ciminaan ummata biratti akka fudhatamana (hojii irra akka oolan) taasiisu. Weedduun kunis nama ganuun namusaa gaarii akka hin taane mullisa. Ummata Oromoo biratti waadaa seenaan tokko cabsuun yookaan nama ganuun hawwaasicha biratti fudhatama qabaachuu nama dhabsiisa. Walsoobuun gaari akka hin taanee ibsuuf akkanaa jedhu. Dhugaan nama baasa Dhugaan niqallatti malee hincittuu walaloon kun dhugaa himuun naamuusa gaarii akka tahee agarsiisa Jaalala keessatti nama ganun naamusaa gaari akka hin taanee ibsuuf itti tajaajilamu. Akka naannoo kanaatti halkaan toora naannoo sa'aa saddeetii booda bosona keessa yoo deeman sheexani maqaa nama dhoofttee yaaminaan namichii maqaan dhahmee yaamame yoo owwaate akka du'a irraa hinoolleetti fudhatama. Gama biraatiin nama argite hundaan ni kofaltee koflikee kun immoo namni galata siif galchu tokkoollee hinjiruu yaada jedhu qaba. Kofla jaza hin qabne jechuun akka naannoo kanaatti namni galata siif galchu hin jiruu jechuudha. Mixaaxisa guddaa qonne jechuun immoo, dachii hedduu irratti mixaaxisa dhaabneerra jechuudha. Yoo Asguubeen bilchaatee beelli hinjirtu yoo dubatiin tokko heerumaaf geessee niheerumti yaada jedhu qaba. Bultiin ba'a gudda akka qabufi qophi gudda akka barbachisuu ibsuuf Weedduun armaan olii fuudhaafi heerumaaf jarjaruun sirri (gaarii) akkahin taane agarsiisa.

(22) Mana abbaa ofii
 Akaayii nyaatu shumootu irbaata
 Mana alagaattii
 Alangaa nyaatu roobiiti irrbaata
 Abidda dhaamu gandaa si waamu
 Alagaan farra kabalee kolfaa
 Dhahee naafeesa jedhee yaaddeessaa

Alagaan humna nama caalu yoo nama gabroomfate akka yaada isaatti nama hacuucee bulcha malee, kunuunsi namaa taasiisu akka hinjirre weedduu kanaan ibsatu. Akkasumas, biyya ofitti hiyyoomanii jiraachuun bilisummaa guddaa akka tahefi biyya ormaa

qabaatanii dhiitamaa jiraachuun mirga namummaafi diimookiraasii akka namarraa mulqu nama hubachiisa.

4.4.5. Qabeenya Agarsiisuuf(Gita Jireenyaa)

Qabeenyi jireenya hawaassuummaa keessaatti iddoo guddaa qaba. Nama qabeenya qabu hundatu kabaja. Nama qabeenya godhachuuf hin carraaqne nituffatama. Dardarri tokko dubara jaallatee kaadhima godhachuuf qabeenyii inni qabu murteessaadha. Weedduun fuudhaafi heerumaa Lakkoo qabeenyaa ilaalchisunis hawaasni Aanaa Gubbaa Qorichaa weedduudhaan ergaa dabarfachuuf tajaajila. Qabeenya qabaachuun eessumattu kabajamaadha, hawaasni nijaallatta, fudhatama qaba,hojii tokkoof nama kadhatee hindhabu yookaan namni isa hin didu. Weedduu keessatti shamarran heerumaaf gahan nama tokko alumaa ilaaluun yookaan bifa isaa, hucuu inni uffate deemuu ilaaluunfi kaanneen kana fakkaataniin akka hinguowwooffamne weedduudhaan wal hubachiisu. Odeeffannoon itti aanee jiru kunis qabeenyaaf fayyada.

- (23) Hoggaa Ciroo buutuu
 Nibraa timaatimii
 Goofaree hin ilaaliin
 Hin qabu saantimii
 Loon abbaan horee raadnii magaal kiyyaa
 Magaal akka dubraa Muummeen aaddee kiyyaa
 Koottuu wajjiin galla dammaan siixalaachaa
 Dammilleen bishaan saawwaniin singalchaa
 Jiruu ceekaa bosonaa
 Achi ijaajjii dhama raasii
 Jiruun deegaa ilma iyyeessaa akkanaa
 Ani shaashii hinhidhuu hidhan waa hin jibbuu
 Bakka wayaan jirtu na ergan waa hin jibbuu
 Aniniin wallisaa kan hin wallifne seetaa
 Hidhaan mudhii teetii waraansillee meetaa
 Gurbaan boonaa tokko maqaansaa labanii
 Oso tapha deemuu mataasaa dhabanii
 Jaalallo akkasii shees huseen maganii

Weedduun kun shammarraan miidhagina qaamaa yookaan dardara goofaree filatee baredee deemu akka inni qabeenya hin qabne ibsuudhaan gurbaan kun waa tokkollee hinqabu kaadhimummaaf hinilaallatinaa jechuudhaan ergaa dabarfatu. Namni qabeenya qabu rakkoofi sodaa tokko malee shammarraan fedhe wajjiin dubbachuu yookaan

jaallachuu akka dandayu yootahu, namni damma qabu dammaan nama keessumeessulee damma tuffatee saawwaniin akka nama galchu weedduu kanaan ergaa dabarfatu. Gama biraatiin kan nuhubachiisu osoo qarsii qabaatee daftee kennitee olseenta ture ati garuu abbaan kee hiyyeessa waan taheef ala dhaabbatee ooltaa jechuudha. Jireenyi addunya keessatti Qabeenyi iddoo ola'naa qaba. Namni qabeenya qabu jireenyi hawwasaa keessatti ulfina gudda qabu yoo uffatte itti bareeda yoo dubatee namu nidhageefatuu .Feedi isaa gutachuu fiis hawaasa keessatti fudhatama qaba walaloo shaggooyee qabeennii ilalchisee waan jedhuu qaba Qabeenyaan namni wayyaa tahe bultiif filamaadha nama wayya thahe namu hinjibbu yaada jedhuu qaba. Walaloo shamarraniifi dargaggoonni nama qabeenya qaba jechuu dhaan niweedisu. Jaalalli qabeenya yookaan hojii wajjin yoo tahe akka milka'u ibsuuf jecha namu hojiif akka tattaafatuu akka carraaqatuu nikakaasuu.

4.5. Ga'ee Weedduun Lakkoo Ijaarsa Eenyummaa Oromoo Gaamoo Ibsuu

Keessatti Qabu

Ga'een weedduun Lakkoo ijaarsa hawaasaa keessatti qaban jireenya hawaassummaaf bu'aan isaan qaban daran olaanaadha. Isaanis haalaafi miira hawaasaa waliin wal qabatanii kan ibsaman tahaniru. Weedduun achi keessatti ibasaman arrabsooo haa tahu malee keessoon isaanii jireenya hawwaasumaa muxannoo bara dheeraa keessatti keessa ce'ame kan amma hawaasni ittiin of ibsuufi kan gara fuula duraatti mul'achuuf jedhu heeranii seenaa hawasaa dhalootaa dhalootatti daddabarsaa jiru. Weedduu dhihaatu keessatti waanta gaaggaarii faarsuu qofa osoo hin taane gama hawaasaan jireenya gamtaa keessatti dogoggora mul'atu kaasuun akka sirra.u ni ibsu. Yeroo akkasii namoonni hanqina akkasii qaban waan keesaa jiran of ilaalanii irraa deebi'u.

Faayidaan guddaan tokko, bashannansiisuu fi gammachiisuudha. Kana gochuunis mukuu nama baasa; dadhabbi namarraa balleessa; yaadaafi yaaddoo salphisa. Fakkeenyaaf, weedduu durbaa ykn arrabsoon akka dhiirri tarkaanfii cimaa amma wareegama lubbuu kafaluu geessisu fudhatu godha. Oromoon Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa weedduu Lakkoodhaan daegaggeessi, shamarraan ,ga'eessoota keessas hawwaan fi dhiirri weedduudhaan wal bashannansiisa.

BOQQONNAA SHAN: GUDUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO

Boqqonnaan kun haala waliigalaa qorannoo jalqabaa hanga dhumaa kan ilaallaatuudha. Iddoo kanatti irra caalmaadhaan guduunfaa argannoo fi yaboon ibsa isaanii faana dhiyaataniiru.

5.1. Argannoo

Qorannoon tokko erga gaggeeffamee raawwatameen booda bu'a qabeessummaa qorannoo sanaa kan mirkaneessu argannoo qorataan sun erga qorannoo sana gaggeesseen booda argatuudha. Qorannoo mata dureen isaa xiinxala weedduu Lakkoo Godina Harargee Lixaa kan Aanaa Gubbaa Qorichaa jedhu irratti gaggeeffameen firii argannoo qorannoo isaa kan ta'e akka armaan gadiitti lafa kaa'ame jira.

- Weedduun fuudhaafi heerumaa Lakkoo weedduuwwan dikkoo, weedduu shaggooyyee, weedduu dhiichisaa, weedduu heelleefi heellamaa kan of keessaa qabudha.
- Weedduun fuudhaafi heerumaa Lakkoo qabiyyeewwan boharsuuf, nagaa dhaamuuf, milkaa'inaa, barsiisuufi weedduu qabeenyaa kan of keessaa qabu tahuu bira gahameera.
- Ga'ee eenyummaa hawaasaa haalaafi miira waliin walqabatanii kan ibsaman akka tahan bira gahameera. Weedduun Lakkoo gaheewwan caasaa hawaasaa (social structurestic) aadaa hawwaasa naannoo sanaa kan calaqisu. waa'ee qabeenyaa, waa'ee gootaa, waa'ee dabeessaa, waa'ee aqilummaa, haala jiruufi jireenya aadaa hawaasa naannoo sanaafi kanneen kana fakkaatan of keessaa qaba.
- Weedduun Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa keessatti walitti qabamee xiinxalamuun barreeffaman qorannoon dalagamee kan ol kaahame kan hin jirre tahuusaa qorannoo kanaan bira gaheera.

5.2. Yaboo

Ummanni Oromoo Harargee Lixaa baayyinna ummataafi bal'inna lafaatiin kanneen guddaa ta'an kessaa tokkodha. Ummatichi akkuma hawaasa Oromoo biroo beekkumsa, bulchiinsa, falaasama, amantaa, hawasummaafi, aadaafi duudhaa isaa dhaloota isaa irraa dhaaluun har'aan gaheera. Dhibbaaleen aadaa biyya hambaafi guddina saayinsiifi tekinooolojii wal qabatee aadaan kun itti fufuuf daran rakkisaadha. Haalli qaacceffamuu dhabuu gosoota fookloorii kanaas rakkoo eenyummaafi asdhuftee ofii nama wallaalchisuu danda'a sodaa jedhutu jira. Kanaafuu sodaa kana hambisuuf kallatti hundaanuu rakkoole jiran dandamachuun qorannoo gosoota fooklooriitiif tattaaffachuun dirqama lammii saba Oromoo cufaati. Kanumarraa ka'uun qorataan yaada furmaataa taha kan jedhu akka armaan gaditti ibseera.

1. Waajirri Aadaafi Tuurizimii Aanaa Gubbaa Qorichaa osoo qoratee barreeffamaan kaa'ee.
2. Barsiisonni aanaa Gubbaa Qorichaa keessaa Afaan barsiisan aadaan kun bifa barreeffamaan qindaa'ee akka taa'ufi silabasii ofii keessa galchanii akka baratamu osoo godhanii.
3. Qorattooni afaanii osoo irratti hirmaatanii qoratanii karaa adda addaa maxxanfame.
4. Aadaan boonsaa akkasiifi ergaa gadifagoo akka kanaa dabarsu kunuunfamuu fi eegamuu qaba.
5. Sirboonni kunneen arrabsoo jedhamanii balaaleffatamuurra, ergaa inni hawaasaaf dabarsu fuulleffachuun bakki laatamuufi qaba.
6. Beektonni Oromoo kanneen fedhii qaban kallattii beekumsa waa'ee sirna weedduu fuudhaafi heerumaa gosoota weedduu Lakkoo hunda isaanii waliittii guruun gadifageenyaan qoratanii gaalmeessanii dhaloota itti aanuuf kaa'uudha.

5.3. Guduunfaa

Bu'uura kaayyoo ijoo bu'aa qorannichaarratti hundayuun cunfaan armaan gadii keennameera. Qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatu weedduu Lakkoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa qaaccessuudha. Ummanni Oromoo akkuma hawaasa addunyaa biroo aadaa, seenaa, duudhaafi barsiisfata garagaraa kan qabuu dha. Oromoon

caasa hidda latiinsa heddu haa qabaatuuyyu malee aadaa walfakkaataa kan walii isa adda hin baafne hedduu qaba. Aadaan qabeenya ummatichaa ta'e kunis gosa barnootaa fookloorii kan damee bal'aa qabu kana keessatti kan ilaalamuudha. Haata'umalee gosa barnoota fookloorii keessatti afoolli Ummata Oromoo, Og-afaan, Aartin ummatichaa qorannoodhaan waan biraa gahame hinqabu. Ummanni Oromoo kan jiruufi jireenya isaa keessatti raawwatu weedduun Lakkoo isa tokko. Weedduun Lakkoo aadaa kunis damee fookloorii keessaa tokko yoo ta'u Ummata Oromoo Godinaalee gargaraa keessatti argaman biratti iddoo olaanaa qaba. Ummanni Gosa Oromoo Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaas weedduu Lakkoo qaama aadaa isaa godhachuun dhalootaa dhalootatti afaaniin abbootii isaanii irraa hambifatan walii dabarsuun sirna cidha adda addaa Lakkoo irratti itti fayyadamaa turaniru. Har'as laafni yoo mul'ateeyyuu itti fayyadamaa jiru.

Qorannoon kunis weedduuwwaan sirna Lakkoo aadaa Ummata Oromoo Godina Harargee Lixaa kan Aanaa Gubbaa Qorichaa waliitti qabuun weedduun Lakkoo gosoota isaa adda baasuu, ergaa akkamii akka qabu, qabiyyee akkamii akka qabuufi ga'ee inni ijaarsa eenyummaa keessatti qabu qaaccessuun barreeffamaan ol kaahuufi dhaloota har'aafi gara ofduraa barsiisuuf kan gaggeffameedha. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas weedduuwwaan fuudhaafi heerumaa walitti qabuun ergaa isaa, qabiyyee, weedduu akkamii akka qabuufi ijaarsa eenyummaa keessatti ga'ee inni qabu qaaccessuun ibsuufi barreeffamaan ol kaahuu ta'a. Haaluma kanaan gaaffilee bu'uura ka'umsa qorannoo, boqonnaa tokko keessatti ka'an, deebisuuf maloota adeeffannoo garaagaraa kan akka, afgaaffii, daawwannaa fi sakatta'a dokimantii meeshaalee funaansa ragaaleetti dhimma bahuun walitti qabuun danda'ameera. Ragaa argame bu'uura godhachuudhaan weedduu Lakkoo waliitti qabuun gosaafi qabiyyee isaa waliin ibsi itti keennameera.

Weedduun Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa ergaan weedduuwwaan cidhaa gosa weedduu adda addaa, qabiyyee adda addaafi ijaarsa eenyummaa keessatti ga'ee adda addaa kan qabudha. Aadaan Lakkoo gosoota fuudhaafi heerumaa keessaa Hawaasa Oromoo biratti raawwataman keessaa isa midhagaafi kabajamaadha. Adeemsa kana keessatti gareen hawaasaa adda addaa weedduu fayyadamanii dhaamsafi ergaa adda addaa dabarfatu. Sirna Lakkoo keessatti shamarran, dargaggoonni, dubarttoonni

ga'eessoonni dhiiraa weedduu Lakkoo ilaalchisee gahee guddaa qabu. Irra caalaa kan yoomessa adda addaa keessatti qe'ee mucayyoos tahe qe'ee gurbaatti weeddifaman ergaan isaan dabarsan irra keessaan baay'een isaanii arraba haafakkatan malee sona hawaasaa keessatti gama gurbaatiin jalqaba intala ilaallatanii fuudhuurraa kaasee jireenya fuudhaa booda jiru keessatti waan gochuu qabuufi waantoota irraa eegaman mara weedduu kana fayyadamanii dhaamsa dabarfatu. Kan ittiin mucayyoo arrabsanis, arraba haafakkaatu malee, jalqabaa qabdee mucayyoo haatiifi abbaan shanyii nama guddaa guddisee taatee naamusaafi qarree eeggattee, kana malees qanxuu taatee akka guddattuuf dhaamsa dabarsu. Intalli heerumtus guyyaa cidhaa boossee hiriyyoota isheefi obboloota ishee boossisti. Haala kanaan hiriyyoota isiitti nagaa dhaamti. Kana keessatti bultii ijaarrachuun akka jireenya maatiishee duukaa jiraachaa turtee kan itti hintolleefi guyyaa sanarraa kaasee itti gaafatamummaa maatii akka qabdu, akkaataa isheen jaarsa soddaa, jaartii soddaafi olla haaraa dhaqxutti nagaa uumtee jiraachuu akka qabdu ergaa ittiin dabarfatu.

Walumaagalatti weedduun Lakkoo Godiina Hararagee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa guyyaa qophii nyaataa cidhaaf qophaa,uufi jala bultii hanga raawwii guyyaa cidhaatti weeddifaman, weedduu diikkoo, weedduu shaggooyyee, weedduu dhiichisaa, weedduu heelleefi weedduu heellamaa jedhamuun beekamu. Weedduun Lakkoo qabiyyeewwan, weedduu bohaarsuuf weeddifaman, weedduu seenaa dhaamuuf weediifaman,weedduu milkaa'inaaf weeddifaman, weedduu barsiisuufi weedduu qabeenyaa kan of keessaa qabu tahuu qorataan bira gahaeera. Weedduun Lakkoo yoomessa kanqabu yootahu, kunis qophii nyaata cidhaa qopheessuuraa eegalee torbaan lamaa hanga torbaan sadiif gaafa guyyaa cidhaatti galgala galgala kan weeddifamu tahuusaati. Ga'ee ijaarsa uummataa ibsuurratis haalaafi miira hawaasaa waliin wal qabatanii kan ibsaman tahnii argamaniru. Weedduun Lakkoo walitti qabamee qaaccefamuun qorannoon dalagamee kan olkaahame kan jirre tahuusaa qorataan qorannoo isaatiin adda baafateera.

Wabii

- Addunyaa Barkeessaa (2011). *Akkamtaa: Yaadrimmee Qorannoo Hujoo* (Concept of Applied Research). Finfinnee: Efficeincy Printig Press.
- Addunyaa Barkeessaa(2014). *Semmoo: Bu’uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*. Oromiyaa Finfinnee: Far East Trading PLC
- Beekan Gulummaa(2015). *Dimdimoo: Cooma Aadaafi Afoola UummataOromoo*.Finfinnee; Elleni p.p.plc
- Dastaa dassaaleny. (2009). *Bu’uura qorannoo*. Addis Ababa: mana maxxansaa Boolee.
- Dundes Alan(1965).*The Study Of Foklor*. EngleWood Cliffs:N.J Prentice Hall, Inc.
- Finnegan,(1970), *Oral Litrature in Africa*.Oxford. University press
- Finnegan,(1976). *Oral Litrature in Africa*. Nairobi University press.
- Holman,H.(1992). *A Handbook of Litrature* (6thed.). USA,Macmillan Publishing Press
- Iristee Akkawaq Tooree (2012) : *Qaaccessa Sirna Lufiinsa : Raawwii Sirna Da’umsaa Godina Jimmaa Aanaa Maannaa , Waraqaa Qorannoo Digrii lammaffaa Guuttachuuf Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fooklooriif Dhihaate: Yuunvarsitii Addis Ababaa*
- Macdonald, Donald. (1972). *Social Folk Custom, Festival And Celebration in M.Richard Dorson (ed.) Folklore And Folklife Introduction*. Chicago,London: The University Of Chicago University press Ltd.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbi:Bu’uura Afoolaa*, Addis Ababa.
- Nagaash Toleeraa. (2007).*Xiinxala Afoolawwaniifi Hiika Fakkoomii Sirna Naqata Uummata Oromoo*. Wallaggaa Bahaa Aanaa Giddaa Kiiramuu. Waraqaa Qorannoo Digrii lammaffaa Guuttachuuf Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fooklooriif Dhihaate: Yuunvarsitii Addis Ababaa.

Richard M . Dorson. *Folklore and folklife* : an introduction. Lendon University of Chicago 1972

Okpewho I (1992). *African Oral Literature*. Background. Character and Continuity. Bloomington and Indian Polis; Indiana University Press.

Ruth Finnegan (1970) .*Oral literature in Africa*. The oxford library of African literature: Oxford University Press Eastern Africa

Soofiyaa Siraajfi Kaawwan (1999). *Wiirtuu Jiildii 9: Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo*. Finfinnee: Kan maxxansiise Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaatti Qajeelcha Qormaata Afaan Oromoo

Zabiibaa Muzamil (2007) *Qaacceesa Weedduu Gaa'elaa Godina Iluu Abbaa Booraa Aanaa Daarimuu*, Waraqaa Qorannoo Digrii lammaffaa Guuttachuuf Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fooklooriif Dhihaate: Yuunvarsiitii Addis Ababaa.

DABALEEWWAN

Dabalee A

YUUNIIVERSIITII ADDIIS ABABAA

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUFI

FOOKLOORII .

Gaaffii afaanii manguddoota naannoofi hojjattoota aadaa fuudhaafi heeruma beekaniif dhiyaate.

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “Xiinxala weedduu Lakkoo Aanaa Gubbaa Qorichaa” jedhu irratti ragaa funaanudhaafi. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatmummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Qajeelfama: Gaaffilee armaan gadii haala gaaffichaa irratti hundaayuun deebii keennaa.

1. Sirni fuudhaafi heerumaa Lakkoo weedduuwwan akkamii qaba?
2. Weedduun dikkoo eenyuun weeddifama?
3. Weedduun shaggooyyee eenyuun weeddifama?
4. Weedduu dhiichisaa irratti qaamakamtu hirmaata?
5. Weedduun hellee eenyuun weeddifama?
6. Weedduun heellemaa eenyuun weeddifama?
7. Qabiyyeen weedduu fuudhaafi heerumaa Lakkoo isaan kam?
8. Weedduun Lakkoo ijaarsa eenyummaa keessatti ga’ee akkamii qaba?
9. Weedduuwwaan Lakkoo funaanamani xiinxalamuun barreeffamaan ol kahamaniruu?

DABALEE B

Cheeklistii Daawwannaa

1. Weedduun dikkoo yeroo akkamiifi qama kamiin dhiyaata?
2. Weedduun dhiichisaa yeroo kam weeddifama?
3. Manguddoon sadeetaa guyyaa cidhaa maal qabattee deemti?
4. Dhugaatiin guyyaa aruuzaa maaltu qophaa'a?
5. Weedduu heelee eenyufaatu weeddisa?
6. Manguddoo saddeetaa eenyufatu ergama?

Gabatee .1 Namoota af-gaaffii irratti odeeffannoo kennuun hirmaatan.

T/L	maqaa guutuu	Um rii	Saala	Aanaa	Ganda	Sadarkaabar nootaa	Ogummaa
1	Mahaammad Hashim	40	Dhiira	G/Qorichaa	01	BA	W/ Aadaafi Turiizimii
2	Mahammad Huseen	38	Dhiira	G/Qorichaa	01	BA	W/ Aadaafi Turiizimii
3	Ahmadde Adam	75	Dhiira	G/Qorichaa	Odaa aannanii	Barnoota bu'uuraa	Qotee bulaa
4	Tuushaa Umaree	72	Dhiira	G/Qorichaa	Qilxuu	Hin baranne	Qotee bulaa
5	Huseen Waayyuu	68	Dhiira	G/Qorichaa	Qilxuu aannanii	Barnoota bu'uuraa	Qotee Bulaa
6	Bushuraa Darasaa	63	Dhiira	G/Qorichaa	Burqaa jaalalaa	Barnoota bu'uuraa	Qotee Bulaa
7	Dursitu Ahmad Alii	60	Dubartii	G/Qorichaa	Gooroo Meettaa	Kutaa 9	Daldaltuu
8	Faaxumaa Aliyyii Daawwee	70	Dubartii	G/Qorichaa	Harwaa barreessaa	Barnoota bu'uuraa	Qotee Bulaa
9	Faaxumee Yusuuf Usmaan	68	Dubartii	G/Qorichaa	Leemman	Hin baranne	Qotee Bulaa
10	Ashituu Maammad	65	Dubartii	G/Qorichaa	Gooroo Meettaa	Barnoota bu'uuraa	Qotee Bulaa
11	Caaltuu Ahmad	55	Dubara	G/Qorichaa	Harawaa Barreessa	Kutaa 6	Haadha warraa
12	Maammad Aliyyii	52	Dhira	G/Qorichaa	01	Dippiloomaa	Ogeessa barnootaa
13	Ahmad Muummee	39	Dhiira	G/Qorichaa	01	BA	Aadaafi Turiizimii

SUURAAWWAAN

Suuraa 1 Qorataan hojjeetoota Adaafi Tuiriizimii gaaffii yeroo gaafatu garaaraa kaameeraan kan kaafame.

Suuraa 2 Qorataan hawwaan gaaffii yeroo gaafatu. Gargaaraa kaameeraan kan kaafame.

Suuraa 3 Qorataan manguddoota gaaffii yeroo gaafatu Gargaaraa kaameeraan kan kaafame

Suura 4 Gurbaan fuudhu miinzee waliin ka'e. Qorataan kan kaasee.

Suura 5 Mucayyoon herumtu miinzee waliin kaatee. Qorataan kan kaasee.

Suuraa 6 Kanneen wal fuudhani miinzee isaanii waliin ka'an. Kan qorataan kaasee.

Suuraa 7 Nyaata guyyaa cidhaaf qophaa'e. kan qorataan kaase.

Suura 8 Aqaaraa jimaa/guduunfaa/manguddoon fudhattee deemtu.

Suura 9 qorataan kanneen wal fuudhani waliin ka'e. Gargaaraa kaameeraan kan kaafame.

Suuraa 10 Odeeffannoo kennaa

Suuraa 11 Odeeffannoo kennaa

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame waraqaan qorannoon kun hojii dhuunfaako kanaa dura Yunivarsitii kamiyyu keessatti qorannoo eebbaatif kan hin dhiyaane tahusaafi akkasuma wabiilee qorannoo kanaaf dubbisee seera qabeessa tahe fudhadhee wabii keessattis kahuko mallattoo kiyaan nin mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Barataan_____waraqaa qorannaa isaa haala seera qorannaa eegeee qopheessuu isaaf OFITTISUF/DEFENSE/ muummeef galchuu dandayuu isaa ani gorsaan waraqaa qorannoo kana mallattoo kiyaan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Hagayya 2016/08

Finfinnee